

הוויכוח ההיסטוריוגרפי על הביל"ויים

הקדמה

בהיסטוריה הציונית יוחד לתנועת ביל"ו מקום נכבד. קורות אנשיה אפופות במיתוס של מחוללי הלאומיות היהודית, כמי שעלו ארצה למען הגשמת הרעיון הלאומי, והיו מופת וסמל לחלוציות ולדבקות בתוכנית ההתיישבות. אנשיה נחשבו למניחי היסודות להתיישבות החקלאית העברית, שניכרו בה מגמות שתפניות פועליות, ורעיונותיהם אומצו לאחר מכן על-ידי אנשי העליה השניה. מיתוס זה אומץ ושקע בתודעה ההיסטורית היהודית, וקורות הביל"ויים ומעשיהם החלוציים הפכו לאגדה שעל ברכיה חונך הנוער. כאשר נבחנו מעשיהם של הביל"ויים ומשקלם הממשי במציאות, מתעוררות שאלות אשר אינן עולות בקנה אחד עם המיתוס הזה.

כך לדוגמא אופיינה העליה הראשונה כולה כעליית הביל"ויים, וזאת למרות מספרם המועט של הביל"ויים בעליה זו, ולמרות העובדה כי מתוך 400 ביל"ויים עלו רק כ-60 חברים, שמתוכם נשאר אך קומץ בארץ-ישראל. יתר על כן, הביל"ויים לא אפיינו את הזרם הכללי של אנשי העליה הראשונה. אומנם בדומה לביל"ויים גם רוב אנשי העלייה הראשונה ראו את הפתרון לבעיה היהודית בארץ-ישראל, וכמוהם רצו להקים חברה לאומית בארץ-ישראל, שבסיסה יהיה ההתיישבות החקלאית. אך היו אלה אנשים בעלי משפחות, בשנות ה-30 וה-40 לחייהם, בעלי השכלה מסורתית, מן המעמד הבינוני הנמוך, ששאפו להיות איכרים בארץ-ישראל. לעומתם היו הביל"ויים סטודנטים צעירים ורווקים, שראו עצמם חלוצים העוברים בראש המחנה, ששאפו להקים מושבת מופת שתשמש דגם התיישבותי ליישובים שיקומו בעקבותיה, ואף היו בעלי שאיפות מדיניות. למעשה, הביל"ויים נחשבו לחריגים בעיני בני דורם, ולא אחת הגיעו לכלל עימות עמם. לכן יש מקום לשאלה, האם אכן ניתן לראותם כמאפיינים את בני דורם.

הביל"ויים נחשבו לקבוצת מהפכנים משכילים וצעירים, שביקשו לחולל מהפכה לאומית-חברתית. הם נחשבו ל"מבשרי" רעיונותיה של העליה השניה, מופת לחלוציות, לחיי שיתוף ולמגמות סוציאליסטיות. אולם רוב היעדים שקבעו לעצמם לא יצאו אל הפועל, ופועלם הממשי היה הקמתה של המושבה גדרה, שהתיישבו בה 9 ביל"ויים, בשעה שאר הביל"ויים הצטרפו לראשון-לציון וליישובים העירוניים השונים. השאלה המתחייבת איפוא היא, באיזו מידה היו

הביל"ויים בעלי תודעה סוציאליסטית, באיזו מידה הכירו בני העליה השנייה את רעיונותיהם, ועד כמה השפיעו רעיונות אלה על התוויית דרכם. באחרונה קמו בהיסטוריוגרפיה הציונית מערערים על תפיסת המיתוס הביל"ויי, בעיקר לאחר הופעת חיבורה המונוגרפי של שולמית לסקוב על הביל"ויים, אשר סוקר בפירוט את תולדות תנועת ביל"ו ופועלה, ומנסה להתמודד עם השאלות, מדוע נוצר המיתוס הביל"ויי ומה היה ייחודה של התנועה. סוגיית ההיסטוריוגרפיה של ביל"ו, כמו גם סוגיות אחרות אשר אודותיהן נטושה מחלוקת מחקרית, חושפים בפנינו את הדינמיות של העיסוק בהיסטוריה של ההתיישבות הציונית. אותם מעשים, אותן עובדות ואותם מקורות היסטוריים היו אמורים להוביל את החוקרים לכאורה לאותה מסקנה, אך לא כן הוא. במאמר זה ברצוני להדגים זאת על-ידי בדיקת הגישות והדיסציפלינות השונות במחקר אודות ביל"ו אצל שלשה חוקרים: שולמית לסקוב, שלמה נאמן ויוסף שלמון. ניתן לאפיין את גישותיהם השונות כמצויות על סקאלה שבין הגישה המקסימליסטית, אותה מייצג נאמן, דרך גישתה "המפוכחת" של לסקוב, לבין הגישה המינימליסטית שמייצגה הוא שלמון.

א. הגישה המפוכחת

הנחות יסוד

כאמור, הוויכוח על המיתוס הביל"ויי זכה לבחינה מחודשת עם הופעת המונוגרף פיה של שולמית לסקוב, הביל"ויים.¹ את לסקוב ניתן לשייך לאסכולה "האובייקטיביסטית" בפרשנות ההיסטורית. אסכולה זו מחפשת את האמת ההיסטורית בתעודות, כשעל ההיסטוריון החוקר מוטל לפרשן תוך שימוש בכלי הבקורת ההיסטורית, להפעיל שיקול דעת, לסנן הגזמות, חצאי אמיתות וכו'. מסקנותיה של לסקוב בספרה משקפות, איפוא, את הראיה המפוכחת המתבוננת בהיסטוריה הביל"ויית. היא בוחנת את המיתוס האגדי שאופף את תולדותיה של ביל"ו ומנסה להציגה בפרספקטיבה שעולה בקנה אחד עם הישגיה במציאות. מדיונה של לסקוב עולה כי ביל"ו היתה קבוצת נוער יומרנית, שחבריה היו הראשונים שהקימו ברוסיה תנועה ארצית, אף כי קטנה, והם אלה שהעלו ארצה לראשונה קבוצה מאורגנת שהתכוונה להתיישב בארץ, ללא הכנה, ללא אמצעים וללא קרקע. בכך נקבעה גם ראשוניותה בתור קבוצה שבאה ארצה לפעול למען

1. ש' לסקוב, הביל"ויים, ירושלים תשל"ט (להלן: הביל"ויים), עמ' יא. על אופי התעודות ראה גם ש' לסקוב, "לבטי תנועת ביל"ו מראשית דרכה", *הציונות*, ה (תשל"ח) (להלן: לסקוב, לבטי תנועת ביל"ו), עמ' 268-269; א' שפירא (עורכת) ר' אדלר (עורכת משנה), *סוגיות בתולדות הישוב והביל"ויים*, תל-אביב תשמ"ב (להלן: סוגיות), עמ' 7.

הכלל, תוך נכונות להקרבה אישית למען הרעיון, שעבדה בשכירות ובחקלאות במשך שנתיים, על בסיס של שיתוף, ובתור קבוצה היתה היחידה שהעזה לעמוד על עצמאותה, גם אם ביקשה סיוע מהבארון רוטשילד. גם אם נכונות ההקרבה של חבריה לא עמדה במבחן המציאות, סבורה לסקוב כי מבחינה היסטורית היתה הצלחתה מרובה, שכן למרות חלקה הקטן בעליה הראשונה היא הפכה לסיסמה ודגל לדורות הבאים.²

המחברת מעדיפה בצורה בולטת את יסוד ההגשמה האישית ומופת המעשה, ולכן מדגישה את תולדות הגוף המתנחל בגדרה. לדעתה, הזכרון ההיסטורי חטא למייסדי גדרה. רוב הכתרים נקשרו לתנועת ביל"ו ולנציגותה בקושטא. תנועת ביל"ו פתחה בתנופה גדולה ובראוותנות רבה, שמעה יצא למרחוק ומיוחסים לה פעלים שמעולם לא עשתה, וזאת למרות שלא השיגה דבר מכל יעדיה. ואילו המשתקעים בארץ, אשר נשאו בעול היומיומי וקידמו את התחומים שעסקו בהם, דווקא להם לא יצא מוניטין ושם נשכח.³ לסקוב סבורה כי הילת ההקרבה של תנועת ביל"ו העיבה על פועלם הצנוע של מייסדי גדרה, שעל אף ממדיו הצנועים היה כרוך במאמצים רבים ובדבקות אין קץ במטרה. לדידה, גדרה היא הישגם היחיד של הביל"ויים כגוף, "הישג גשמי ומוסרי כאחד, הישגם של ששת חברי התנועה שלא נרתעו מן המכשולים שבדרכם, ובהגשימם את חלומם הניחו לבנת יסוד במפעל ההתיישבות בארץ".⁴

לסקוב מעלה על נס את גדרה לא רק מן הבחינה הזו, אלא גם משום עצמאותה, עצמאות בלא אפטרופסות, תוך ויתור על התמיכה הרחבה שעשויהם היו לזכות בה אילו נכנעו לפקידות הבארון. אנשי גדרה העדיפו את התמיכה הדלה של חובבי ציון, ובלבד שיוכלו לנהל את מושבתם ניהול עצמי ובדמוקרטיה פנימית, שיטה שלא היה לה אח ורע בכל המושבות שנוסדו בארץ בשנות ה־80 של המאה ה־19.

אופן ההצגה של ביל"ו

האידיאולוגיה הביל"ויית מוצגת על־ידי לסקוב כאידיאולוגיה יומרנית ובלתי צנועה בתכלית. הביל"ויים שאפו להקים תנועה ארצית ברוסיה, וחבריה הצהירו על נכונותם להקריב הכל למען תחייתם הכלכלית של היהודים בארץ־ישראל, דבר שיתבטא בעליה אישית של חברי התנועה ובהקמת מושבה חקלאית למופת, אשר תקבע את צביונה של ההגירה היהודית לארץ־ישראל.⁵ תנועת ביל"ו,

2. הביל"ויים, עמ' 345–346.

3. שם, עמ' 345.

4. שם, עמ' 362.

5. ראה להלן אספקט אחר של התחיה הכלכלית אצל נאמן. לסקוב גם מצביעה על כך שנושא ההקרבה העצמית מצוי בכל הכרוזים והפרסומים של תנועת ביל"ו, וסבורה כי זו שאבה השראתה בעניין זה מהתנועות המהפכניות ברוסיה, הביל"ויים, עמ' 40.

כרוב הגופים שחתרו בימים ההם לתמורה לאומית בחיי היהודים, ראתה בשיבה לארץ־ישראל מושכל ראשון.⁶

שתי תעודות, לדעת לסקוב, שופכות אור על האידיאולוגיה הביל"ויית, והן אשר מהוות בסיס לכל החומר שבידינו. התעודה הראשונה היא *תקנון פנימי*, שהיה צריך לשמש בסיס למעשיהם של אנשי חברת ביל"ו והתנהגותם, והשניה – התקנון שנועד לבארון רוטשילד, ונשמר בשלימותו כפי שנשלח. לא ידוע סדרן הכרונולוגי של התעודות ומי מהשתיים קודמת, כשם שלא ידוע איזה חלק מן התיעוד הרב ששרד מביל"ו עובד טרם כואו של מינץ לארץ. מינץ נמנה על אנשי לשכת קושטא, שהיו נתונים בעימות פנימי חריף עם חברי ביל"ו בארץ. אם עובד התקנון טרם כואו, הרי שדבקה בו רוחה של החבורה בארץ ולא רוחה של הלשכה בקושטא. אך ייתכן גם שמאומה לא הוכרע בלעדיו. מכל מקום, בתקנון שעובד בקושטא בשלהי 1882, ונקרא "ספר החוקים של חברת ביל"ו", מדובר על הקמת ארגון בינארצי יהודי וכינון מושבות בארץ־ישראל ובסוריה, במטרה להביא לתחיה מדינית, רוחנית וכלכלית, וליצירת חברה על־מעמדית ועל־דתית. למען הגשמת רעיון זה יוקמו מחלקות אשר ישגרו שליחים לאירופה ולאמריקה לגייס אוהדים ותמיכה ולאחד את הכוחות סביב הדבר הקדוש הזה. כמו כן נקבע בתקנון אופיה של האגודה, שתורכב משני סוגי חברים: אוהדים ועולים. כן נקבע משרדה הראשי של התנועה בקושטא, וסניף ביפו.

תקנון זה, לדעתה של לסקוב, אינו אופרטיבי, והוא משקף את התעמולה של לשכת קושטא לגיוס תומכים, ואת יומרותיה הגדולות בדבר כינון קשרים בינארציים בין חברי ביל"ו. לסקוב מבססת את דבריה על הטיטה העברית, שנשתמרו ממנה 14 סעיפים בשלימותם.⁷ אומנם התעודות מרמזות על כך שעובד גם תקנון חיצוני נוסף, שנועד לאנשים שאינם חברים מלאים בביל"ו, אלא תומכים בה בארץ ובחו"ל. אולם מתקנון זה לא שרד דבר, לדעתה, והיא סבורה שאילו היה התקנון שעובד בקושטא התקנון החיצוני, הרי שממילא היה נקבע בו שהמרכז הוא בקושטא, דבר שלא היה עוד רלוואנטי בזמן שעובד התקנון הנוכחי.⁸ בקביעתה זו מתפלמסת לסקוב עם הקו שהיה נקוט במחקר עד זמנה, לפיו התקנון החיצוני עובד על־ידי לשכת קושטא והתקנון הפנימי על ידי חברת ביל"ו בארץ.⁹ קביעתה של לסקוב עולה בקנה אחד עם גישתה הכללית, הרואה בחברת ביל"ו שעלתה לארץ את הגוף המגשים והרוח החיה של התנועה, בעוד שללשכת קושטא ולתנועת ביל"ו יוחסו פעלים לא לה.

6. לסקוב מרמזת לכך שביל"ו לא היתה היחידה שראתה בשיבה לארץ־ישראל פתרון לבעיה היהודית. גישה זו סותרת גישות אחרות, שמעניקות לביל"ו את זכות היוצרים על הרעיון הלאומי והשיבה לארץ־ישראל. הביל"ויים, עמ' 39.
7. שם, עמ' 111–113. על השוני בין הטיטות של התקנון ראה הערה 100 להלן.
8. שם, עמ' 159.
9. דעה, שכפי שנראה בהמשך, שלמון חולק עליה.

בטיוטה לתקנון הפנימי, שמובאת על-ידי לסקוב, שרדו 38 סעיפים, לפיהם נחלקים הביל"ויים לשלושה סוגים: הראשון, אוהדי התנועה בארץ ובחו"ל, שלמענם עובד התקנון החיצוני שנקרא "ספר החוקים לעבודת ביל"ו חוצה"¹⁰. השני, נושאי הדגל, שלמענם חובר התקנון הפנימי, ותפקידהם כפי שמופיעים בתקנון נרחבים ביותר,¹¹ ולסקוב מציינת, כי תחילה מתוארות משימות מתקבלות על הדעת, אלא שבהמשך הן הולכות ומתרחבות, ומקיפות תחומים החורגים מכל מה שניתן היה לעשות בעת ההיא.¹² יש משימות שלדעת לסקוב עולות בקנה אחד עם מגמתה הכללית של תנועת ביל"ו בראשיתה: להבריא את עם ישראל על-ידי ייסוד מושבות בארץ-ישראל, מטרה אשר דבקו בה חרף הקשיים הרבים.¹³ והמשימה העליונה, ציפור נפשה של ביל"ו – לדעתה – הקמת מושבת מופת שתיוחד לחברי ביל"ו בלבד, שעל אופיה ודרכי ניהולה מדבר התקנון בהרחבה.¹⁴ עם הסוג השלישי נמנים החברים שהתנחלו בראשון-לציון, ועליהם אין התקנון מרחיב את הדיבור, שכן למעשה לא היו עוד ביל"ויים. אשר לתקנון שנשלח לבארוך רוטשילד, לסקוב מעדיפה את הנוסח הצרפתי, ומציינת כי תקנון זה דומה לתקנון הפנימי.¹⁵

את דעתה על התקנון מסכמת לסקוב כך:

10. הביל"ויים, עמ' 160, וכן בעמ' 107.
11. ראה טיוטת התקנון העברי אצל א' דרויאנוב (עורך), מימים ראשונים, מוסף חודשי לבוסתנאי, א (1934), עמ' 73–80.
12. כך לדוגמה הם היו צריכים לספק מידע לחו"ל על המתרחש בארץ, לעורר לעליה את ה"מוכשרים" גם באמצעות שליחים – ולמנוע את בואם של הבלתי מסוגלים, דבר שמרמז על עליה סלקטיבית, ולמעשה סותר את שאיפתה של ביל"ו לעליה המונית כפתרון לבעיה היהודית, מתוך ראייה קטסטרופלית של הצינונות. כמו כן דובר על גיוס אנשים יודעי תורכית וערבית, שישנו את היחס העיוני של תושבי המקום אל העולים החדשים, ולבסוף להגיע בהדרגה לכלל דיבור בשפה העברית ולהשפיע על אחרים ללכת בדרכם, מטרה אשר לדעת לסקוב מציינת בבירור את השפעתו הרבה של אליעזר בן-יהודה על הביל"ויים. הביל"ויים, עמ' 160. נראה כי לסקוב מבליטה את ההשפעות שהיו לפינס ולבן-יהודה על התקנון, כדי לאשש את הנחתה כי הרוח הארצישראלית של חברי ביל"ו היתה חזקה יותר מן ההשפעות של חברי לשכת קושטא.
13. שוב הדגשה של המחברת על ההגשמה האישית של הגוף המתנחל.
14. זוהי דעה המנוגדת בתכלית לדעתו של נאמן, אשר כפי שנראה בהמשך רואה בהקמת המושבה גדרה קיצור החזית וצמצום החזון של תנועת ביל"ו.
15. ההבדלים הבולטים בו הם היעדרה של ההנמקה לענייני שיתוף במושבת המופת העתידה לקום, הרחבה בעניין החינוך במושבה, הקמת ספריה מרכזית שיהיו לה סניפים, והפצת השכלה באמצעות מורים נודדים. לסקוב מציינת כי בנוסח הצרפתי יש הדגשה רבה יותר מאשר בתקנון הפנימי על תלותו הגמורה של החבר בחברה. לא נמחק הסעיף בדבר איסור נישואי החברים עד להתנחלות. בנוסח הצרפתי אף יש פירוט רב יותר מאשר בתקנון הפנימי על חובות חברי הכבוד וזכויותיהם, תוך הדגשה כי גם הם תלויים תלות רבה בחברה. ראה הביל"ויים, עמ' 166.

אין ספק שהיה משום שגעון גדלות ביומרותיהם של מחברי התקנון להיות דוברי ההמונים כאשר לא היה להם קהל חסידים כלל, להעמיד מומחים אף שלא היה זכר לכך בשורותיהם, לבסס מושבות כאשר אך בקושי הסכימו לתת להם עבודה ולנופף בכספים כאשר עלה בידם להשביע את רעבונם רק בדוחק. גם לא חוננו בחוש מציאות מפותח לנוכח הנסיבות האובייקטיביות, שלא איפשרו אלא מעשים קטנים, בעוד שתוכניותיהם חבקו זרועות עולם. אך גם כך קשה להבין, כיצד ציפו, כי הבארון יסכים להקים מושבה לפי הקווים הדמוקראטיים שהיתוו, בהכירם את העריצות שבה התנהלה ראשון לציון. וכך נוצר הפארדוקס, כי בבקשם להימנע מאותה עריצות עיבדו תכנית אשר מלכתחילה היתה צפויה לדחייה מצד האדם שהנהיג צורה זו של הנהלה. אף שאין בתקנונים חוש מציאות, שיקול דעת או ביקורת עצמית, הרי חזון אכן יש בהם, ובהיותם דברי חזון אינם כה מופרכים. שהרי כל אשר ביקשו הביל"ויים לעשות התגשם כעבור שנים, אף כי בתנאים שונים בתכלית מאלה שלתוכם נקלעו. ייתכן כי בשל החזון הבלתי מציאותי בשעתו, המעיד בין היתר על היותם יוצאי דופן בימים ההם, בוני מגדלים פורחים באוויר – האשמה שהוטחה כלפיהם לא אחת – יוחס להם בסופו של דבר חלק גדול יותר במאמצים הראשוניים להקמת היישוב החדש בארץ מכפי שיוחס לאחרים, שעשו אולי יותר מהם.¹⁶

חוקרים רבים מוצאים בביל"ו תנועה בעלת חזון סוציאליסטי המבשרת את ראשית הציונות הסוציאליסטית.¹⁷ לסקוב, בניגוד לחוקרים אחרים, אינה סבורה כי בביל"ויים היתה אידיאולוגיה שוויונית. הנטיה לראות בביל"ו תנועה בעלת תודעה סוציאליסטית ומגמות סוציאליסטיות נובעת מסעיפים אחדים בתקנון, המדברים על אופיה של מושבת המופת שעתידיה חברת ביל"ו להקים, ובעיקר על כך שהרכוש והכסף של חבריה יהיו שייכים לכלל.¹⁸

לסקוב טוענת שמדובר בתקנות שנבעו מהצורך להקדיש את הכל לטובת חברת ביל"ו, ולא מתוך מגמות סוציאליסטיות. היא מבססת את טיעונה על טיוטה שבה נאמר, כי המושבה העתידה של ביל"ו שייכת לכלל, "כי קודש המושב הזה לרעיון למלאותה ולהביאה למרום קיצה". מאחר שמושבת ביל"ו

16. שם, עמ' 172.

17. נאמן ושלמון, כפי שנראה בהמשך. בדעה זו מצדד גם קולת, שסבור כי ראיית ביל"ו כמבשרת תנועת העבודה אנכרוניסטית ומוטעית. סוגיות, עמ' 53.

18. הסעיף הראשון בתקנון קובע, כי המושב הוא נחלת כל החברה ואף חלקה בו איננה בבחינת רכוש פרטי. הסעיף השני קובע כי יצטרפו רווקים מגיל 25 ומטה שאין להם קניין עצמי, ואל להם לחתור להשגתו. לסקוב מציינת אומנם, כי על סמך הטיוטות האחרות הושמט הסעיף העוסק בקניין, אך הסעיף העוסק בכספם של החברים, שיימסר ל"אוצר החברה" ויוצא לצרכיה, לא נמחק. בכסף שיוותר תקנה החברה אדמה לחבר בהגיע שעתו להתיישב. הביל"ויים, עמ' 161–162.

היא הזרוע המבצעת של החברה, הרי "טובת החברה" והרעיון הנשגב שהחברה מוקדשת לו כולה הם היינו הך. לסקוב סבורה כי ברעיון שלא יהיה קניין פרטי לשמו, יש לראות אך ורק אמצעי להגשמת המטרה הלאומית, מתוך רצון להעמיד לרשות המפעל את כל המשאבים, ולא מטעמים אידיאולוגיים של שוויון.

טעם נוסף לכך שאין השיתוף התכלית העיקרית של ביל"ו, מוצאת לסקוב בסעיף אחר, שבו נאמר כי במשך תקופה מסוימת אסור לחבר ביל"ו לשאת אשה, והדבר יותר לו רק כאשר תהיה ברשותו אדמה פרטית. הדבר מעיד כי ביל"ו איננה פוסלת את הקניין הפרטי, והשיתוף אינו מטרה בפני עצמה.¹⁹ יחד עם זאת מציינת לסקוב, כי בתקנון הרוסי ניתן למצוא נימה סוציאליסטית בקטע שבו נאמר, כי ביל"ו תפיץ בין המתיישבים "מדעים ואומנויות התואמים את לאומיותנו ואת האמיתות הגדולות והאיתנות של התרבות הכלל אנושית המתקדמת".²⁰ אך אין בכך לערער את מסקנתה, כי ביל"ו איננה בעלת אידיאולוגיה סוציאליסטית מובהקת.

נראה כי לסקוב צודקת בהערכתה זו, כיוון שבסוגיה זו יש לתת את הדעת על השאלה, באיזו מידה אכן היו חברי ביל"ו בעלי תודעה פועלית עד שניתן לשייכם למחנה הסוציאליסטי. מן התקנון עולה כי תודעה פועלית כזו לא היתה קיימת. בתקנון לא מצוין ולו אף ברמז כינונו של מעמד פועלים או שיפור תנאיו. הביל"ויים דיברו על אוטופיה כוללת של כלל חברי אגודתם, תוך שאיפה שזו תתפשט הלאה, אך הם אינם מדברים על מהפכה חברתית שתשנה את הסדר החברתי או על הכפפת השקפתם האידיאולוגית על החברה הסובבת אותם.

עניין זה מקבל את אישורו גם מהניתוח שמנתחת לסקוב את מקורות היניקה שמהם שאבה ביל"ו את השראתה. מופת ההקרבה של ביל"ו וההליכה לפני המחנה שאב את השראתו מתנועות אידיאולוגיות דוגמת חסידי טולסטוי, התנועה הסוציאליסטית והתנועות המהפכניות ברוסיה, ובפרט הנארודניה ווליה, שהשפיעה על הנוער ברוח ההקרבה העצמית שפיעמה בחבריה.²¹ רוח ההקרבה הזו השפיעה על תנועות יהודיות סוציאליסטיות שלפני מלחמת העולם הראשונה, ששאפו לחיים חדשים בארץ-ישראל. אולם לא קסמי הרעיונות הסוציאליסטיים הלכו על ביל"ו, אלא רוח ההקרבה העצמית, שעוררה את הצעירים שהתאגדו בסיסמה "בית יעקב לכו ונלכה" ליטול על עצמם תפקיד של

19. שם, עמ' 40, עמ' 162. לסקוב מסבירה כיצד שוקע המיתוס המעטה הילה של סוציאליזם לביל"ויים בקרב אנשי תנועת העבודה, ומציינת כי ברל כצנלסון לא שגה בראיה זו, כיוון שידע את הדברים לאשורם. שם, עמ' 357-358.

20. שם, עמ' 162, ביחס לתקנון הרוסי ראה שם, עמ' 159, הערה 1.

21. שם, עמ' 40, וראה גם עמדתו של קונפינו, העומד בהרחבה על זיקה זו, סוגיות, עמ' 14-23. לסקוב מקבלת את הערותיו של קונפינו ביחס לזיקה בין ניצ'אייב הניהיליסט לעקרונות הביל"ויים ודרכי פעולתם, וגם את דעתו ביחס להשפעות ששאבו מן הנארודניקים ביחס למושבת המופת, שם, עמ' 61-62.

חלוצים העוברים לפני המחנה, ויהיה הקורבן גדול ככל שיהיה.²² בדברה על הרכבם של חברי ביל"ו מפריכה לסקוב את ההנחה, שהעליה הביל"וית היתה עליה שחבריה היו בעיקר סטודנטים. המחברת מבחינה בין שתי תקופות ביחס להרכב החברתי שלהם. ראשיתם של הביל"ויים בעיר חארקוב כגרעין של צעירים משכילים, שביניהם סטודנטים רבים. כדי לעשות נפשות למטרתם – יישוב ארץ-ישראל – התקשרו עם אגודה של "בעלי בתים", אולם משראו שהללו אין בהם תועלת, נפרדו מהם. בתחילה כינתה עצמה האגודה "דבי"ו" ("דברו אל בית ישראל וילכו"), אולם רצון לפעול פעולה ממשית גרם לפרישת אלה שקראו להטפה, ולהסכת השם לביל"ו. לסקוב מציינת כי קשה לדעת כמה חברים מנתה דבי"ו, אך משנהפכה לביל"ו מנתה כ-50 חברים.²³ עם שוך הפרעות, שכונו "הסופות בנגב", ומינויו של שר חוץ חדש ברוסיה, איבדה ביל"ו מזהרה והעליה התמעטה. משלב זה ואילך, רוב הביל"ויים שהגיעו ארצה היו ספוגי יהדות, גם אם לא הקפידו על שמירת מצוות. יתר על כן, לסקוב מדגישה כי הביל"ויים שהחזיקו מעמד בארץ היו דווקא בעלי שורשים עמוקים ביהדות, שחונכו על ברכי המסורת עד בגרותם.²⁴ הביל"ויים שהתרכזו בארץ באמצע 1884 לא שאבו עוד את השראתם מהלוח הרוח של האוניברסיטאות של רוסיה, כיוון שלא היו סטודנטים. בין אלה שהתיישבו בגדרה לא היו סטודנטים כלל, ורק שניים למדו בבתי-ספר תיכוניים.²⁵ שפת דיבורם לא היתה רוסית, אלא יידיש, כמו ביתר המושבות.²⁶ היו אלה עולים צעירים נלהבים, ללא משפחה וחדורי נכונות להקרבה עצמית. הם לא היו אנשי חזון, ובמידה מסוימת אף התנתקו מן התנועה שממנה באו, אך הם היו אנשי מעשה חדורי הכרה לאומית ונכונות להקרבה עצמית, שקבעו להם מטרה לחדש את ההתיישבות בארץ-ישראל, ולא זנחו מטרה זו חרף הקשיים שנתקלו בהם. תיאור זה של העולים עולה בקנה אחד עם המגמה הכללית של לסקוב, למעט בחשיבות פועלה של לשכת קושטא ולהדגיש את פועלה של חבורת ביל"ו שנתרכזה בארץ. היא גם חולקת על הגישה במחקר, אשר רואה בנסיונותיה של לשכת קושטא להשיג אדמת חינם למושבת המופת ובהשתדלויות אצל השלטונות התורכים, את ראשית הרעיון המדיני נוסח הרצל.

לסקוב רואה באנשי הלשכה בקושטא אנשים שנתפסו לחלומות באספמיה בלא קשר למציאות.²⁷ היא מציינת שאנשי קושטא היו צעירים קלי דעת, בני בלי שם, חסרי נסיון והשפעה, שלמרות רצונם הטוב לא ידעו להעריך את גבולות

22. שם, עמ' 6.

23. שם, עמ' 38.

24. שם, עמ' 174, עמ' 182, ראה גם הערה 88 שם.

25. שם, עמ' 230.

26. שם, עמ' 190.

27. שם, עמ' 74.

יכולתם, וכך נישאו על כנפי הדמיון ללא אחיזה במציאות. לדעתה הם פעלו טרם זמנם, שכן בתנאי האמנציפציה ששררו במערב אירופה לא יכלו למצוא אוזן קשבת למאווייהם, ואילו ברוסיה, שבה החלה התעוררות לאומית שזימנה לביל"ויים הזדמנות להקים תנועת אוהדים יציבה, הם הבאישו את ריחם במחלוקותיהם ובהתנהגותם הבלתי שקולה, והחמיצו סיכוי זה.²⁸

לסקוב רואה בלשכה בקושטא את הגורם לפילוג ולהתפוררות בתנועה, פילוג שהחל עם חבריה באודיסה והסתיים בחיכוכים עם חבורת ביל"ו בארץ. לדעתה, המריבות הקטנוניות בין הלשכות השונות וההתמודדות על סמכויות דחקו לקרן זוית עניינים שברומו של עולם, בלא שתקום לתנועה מנהיגות ראויה.²⁹

לסקוב מביאה את דעתו השלילית של יעקב רוזנפלד, עורך עיתון ה"ראוווי-סט", על לשכת קושטא, שראה בה לשכה מוקיונית שחבריה צעירים יהירים, רודפי כבוד ונבזיים.³⁰ ולמרות שלסקוב מודעת לתנאים הקשים שבהם פעלה לשכת קושטא – איסור ההגירה לארץ-ישראל על-ידי התורכים ובלמת הפרעות – היא מסיקה שלשכת קושטא היתה חסרת נסיון, והצליחה להוכיח את עצמה רק בדבוקתה במטרה. בעוד שלעומתה הלשכה באודיסה, שהיו בה טובי הביל"ויים³¹ – אמירה סובייקטיבית בלא ספק, המלמדת על חוסר אהדתה ללשכת קושטא – ויתרה על מטרותיה, ללא כל נסיון להתמודד עם הקשיים.

לסקוב נוקטת העדפה ברורה של "חברת ביל"ו", הקבוצה שעלתה לארץ-ישראל, ומציינת כי אף אנשי קושטא ידעו ש"הדבר היחיד שהם יכולים להתפאר בו זו הקבוצה בארץ-ישראל".³² היא מציינת כי על אנשי קושטא יצא הקצף מבית ומחוץ, בפרט לאחר פרסום תקנונם, שהיה לצנינים אף בעיני חבורת ביל"ו בארץ, שראתה בו "שגיון רוח" ו"בגידה". התוכניות הגרנדיוזיות של הלשכה בקושטא רק העמיקו את התהום בין הלשכה בקושטא לביל"ויי ארץ-ישראל, עד סופה של לשכת קושטא, שהיתה בעלת רעיונות גדולים אך מעוטת פעלים.³³

כאמור, לסקוב רואה את גדרה כהישגם היחיד של הביל"ויים, הישג גשמי ומוסרי של מי שהגשימו את חלומם להקים מושבה עצמאית. בעיניה ביל"ויי גדרה משקפים את ההתפכחות מן התוכניות מרקיעות השחקים של התנועה. בקרב תשעת הביל"ויים שהתנחלו בגדרה לא נכלל אף לא אחד מן המנהיגים

28. שם, עמ' 158.

29. שם, עמ' 82-83.

30. שם, עמ' 81.

31. שם.

32. שם, עמ' 115.

33. ראוי לציין כי גם העדפתה של לסקוב את בלקינד על מינץ תואמת את גישתה ביחס ללשכה בקושטא. בלקינד, שנמנה עם 16 הביל"ויים שעלו לארץ, מוצג על-ידיה בנימה חיובית. לעומת זאת היא מביאה מקורות המגנים בחריפות את מינץ.

בעלי החזון רחב הממדים וההצהרות ההירואיות על הנכונות להיות חלוק בתחית ישראל בארצו. ביל'ויי גדרה היו אנשי יום קטנות, שהציבו לעצמם יעדים פשוטים לכאורה, אך כרוכים בקשיים עצומים, ולסקוב מצינית כי דרכם של התשעה "היתה רצופה יסורים כל ישוערו, שהעמידו בצל את כל הנסיונות שהתנסו בהם עד כה".³⁴

העליה על הקרקע חותמת פרק בחייה של ביל'וי תנועה וכחברה. כל היעדים שהציבה לעצמה עלו בתוהו. הם לא חוללו תנועה בינארצית, לא סחפו אחריהם את 500 החברים שהיו בה תחילה, לא עלה בידם לשמש מרכז לפעולה רחבת ממדים ולהקים מושבת מופת, ואפילו כספים לא הצליחו לגייס וקרקעות ממשלה לא השיגו. ביל'ויי גדרה מגלמים למעשה את ההסתגלות לצורכי השעה. הם התפכחו מן השאיפה לטפס על אילנות גבוהים ולא ביקשו עוד אלא את שביקשו מתיישבים אחרים – הקמת מושבה שתפרנס את יושביה.³⁵ אולם הם נבדלו משאר מתיישיבי העליה הראשונה בהיותם חדורי הכרה שהם חלוצים ההולכים לפני המחנה, וייתכן כי בשל כך שמרו תמיד על צביון מסוים של עובדי אדמה. אלא שלא היתה להם שום השפעה על סביבתם, ויותר משנטלה הסביבה מהם נטלו הם ממנה, ואופי מושבתם הלך ודמה לאופי המושבות האחרות, לא מעט בשל איק"א (ICA), שהפכה לגורם מרכזי בחקלאות.³⁶ ייחודה של גדרה בולט מן הבחינה הזו, שעד 1890 היתה זו המושבה היחידה שלא קיבלה את שלטון האפטרופסות של הברון.³⁷ היא היתה מושבה חופשית ואיש לא פיקח עליה. היא נהנתה מהנהגה עצמית בעלת אורח דמוקרטי ביותר, מעולם לא התחוללו בה מרידות, גם בשנתיים שבהם הינחה פינס את גדרה.³⁸

34. הביל'ויים, עמ' 362. בנקודה זו מסכים נאמן עם לסקוב, הרואה בגדרה קיצור החזית. בשונה מלסקוב אין הוא סבור שבגדרה תם חלקה של ביל'וי, אלא מציין שההיסטוריה של ביל'וי הופכת להיות וזה ההיסטוריה של גדרה.

35. שם, עמ' 205-207; סוגיות, עמ' 11.

36. הביל'ויים, עמ' 344.

37. אומנם מעצם פנייתה של הנהלת חברת ביל'וי לברון ב' 30 בנובמבר 1883, בבקשה שיתמוך בתוכניתה העצמאית, ניתן ללמוד כי הביל'ויים לא פסלו את תמיכתו, בתנאי שיאפשר להם הנהלה עצמית, שהיתה בעיניהם קודש הקודשים. אולם עיתוי גרוע, שנבע מן המרידה בברון, שהביל'ויים ובעיקר בלקינד נתפסו בעיניו כמחולליה, כמו גם אישיותו הצנטרליסטית שלא יכלה להשלים עם הנהלה עצמית שלהם, הביאה אותו לדחות את בקשתם, ראה הביל'ויים, עמ' 171-172.

38. שם, עמ' 342. לסקוב מדגישה "הינחה ולא ניהל". הדגשה זו משתלבת בנימה האוהדת המאפיינת את גישתה של לסקוב לפינס, בניגוד לבקורת הקשה שהוטחה נגדו על-ידי בני דורו, שם, עמ' 137, הערות 189-192. פינס איגד את הביל'ויים שלא התיישבו בראשון לציון ב"מפלגת שיבת החרש והמסגר", שהתאפיינה באווירה בריאה וידידותית בין חבריה, בשונה מן האווירה הקשה בראשון לציון ובמקווה ישראל. לפינס היתה השפעה רבה על הביל'ויים והוא נקשר בגורלם, בהתנתות את התקשרותו עמם בביטול הלשכה בקושטא ובהצטרפות חבריה לביל'ויים בארץ. לפינס היה חלק לא מבוטל

למרות עצמאותה הארגונית של גדרה היא לא הצליחה להגיע לכלל עצמאות כלכלית, וחיפשה סיוע מחובבי ציון. בקורת נוקבת מטיחה לסקוב בחובבי ציון, ומצינת כי אילו היו האגודות מותרות על היומרות בדבר הרחבת היישוב והקמת יישובים חדשים, אולי היה נמצא הכסף הדרוש לתמוך בגדרה ולהביאה לעצמאות כלכלית, ואז יכלו להתברך בהישג של מושבה המפרנסת את עצמה. לו היו מקדישים יותר משאבים למטרה זו, במקום לשאוף לקנות אדמות חדשות, לא היו יוצאים קרחים מכאן ומכאן. אולם לא כך היה.³⁹ חובבי ציון אומנם איפשרו לגדרה להתקיים, אולם לא היו מסוגלים לנהל פעולה רבת תנופה, ולא יכלו להתמודד עם המפעל הצומח. מבחינה מעשית היו מעוטי הישגים, אך מבחינה רוחנית היתה להם משמעות מרחיקת לכת, בתיכם מהלכים לרעיון יישובה של ארץ-ישראל.⁴⁰

כמאזן ההישגים של ביל"ו מעדיפה לסקוב באורח מובהק את הישגיו של הגוף המתנחל. אומנם גם לתנועה היו הישגים, מעצם העובדה שביל"ו היתה הראשונה שהקימה ברוסיה תנועה ארצית, אף כי קטנה; הראשונה שהגתה את רעיון העליה ההמונית המאורגנת. אך ההישג הגדול מכולם הוא היותה הראשונה שהעלתה ארצה קבוצה מאורגנת שאמרה להתיישב ללא הכנה וללא אמצעים.⁴¹ הבילויים לדעתה היו הראשונים שבאו ארצה במגמה לפעול למען הכלל, תוך הקרבה אישית למען הרעיון. וגם אם הקרבה זו לא עמדה במבחן המציאות, הרי שמבחינה היסטורית היתה הצלחתה מרובה, שכן למרות חלקה הקטן בעליה הראשונה הפכה להיות סיסמה ודגל לדורות הבאים.⁴²

המיתוס הבילויי שאופף את תולדות ביל"ו בהילה הירוואית קבע, לדעת לסקוב, נורמות וצורות התנהגות שהפכו את ביל"ו למוקד מעצב ומכוון לחלקים רחבים של התנועה הציונית. אך למעשה המיתוס אינו משקף את האמת ההיסטורית של הבילויים בזמנם, ובני דורם החשיבום לחריגים ולא חסכו מהם את שבט הבקורת. המיתוס הבילויי גובש ושוקע בתודעה הציונית כתוצאה מכך שהדורות שבאו אחריהם ראו בהם את מחוללי העליה הראשונה.

אנשי העליה השניה, ביניהם טרומפלדור וברל כצנלסון, ראו כמי שהניחו את אבן הפינה להתיישבות השיתופית הפועלית. למופת ההקרבה שלהם, אשר

בהקמתה של גדרה, והיתה לו השפעה לא מעטה על צביונה הדתי של המושבה. אולם בעת הצורך עמד לצדם כנגד הרבנים ולחם למענם כארי. אנשי גדרה ראו בו מנהיג לכל דבר, יחסם אליו היה כאל פטרון ואב, ואף כאל שופט, והם שמרו לו אמונים עד יומו האחרון.

39. שם, עמ' 309.

40. שם, עמ' 344.

41. דווקא נקודה זו לדעת שלמון היתה עקב אכילס של הבילויים, שכן אידיאולוגיה שאין לנושאה האמצעים לישמה, נידונה לכשלון.

42. הבילויים, עמ' 346-345; סוגיות, עמ' 9-10.

היה ערך מרכזי בעליות שבאו אחריהן, לא היה הד נרחב בציבוריות, אך אותם מעטים שמאוחר יותר הפכו ללב הציונות (ביניהם בן-יהודה, ומאוחר יותר אוסישקין וויתקין) הוסיפו על הילת ההקרבה של ביל"ו והפכו לסמל של סטודנטים שזנחו הכל מאחוריהם ויצאו להגשים את רעיון הקמת קבוצת הפועלים השכירה הראשונה בארץ-ישראל.⁴³

גם להיסטוריונים יד ורגל במיתוס שהפך את ביל"ו למחוללת העליה הראשונה. בהיסטוריה יוחסה לביל"ויים הקמת ראשון-לציון, דבר שהוא בבחינת סילוף האמת.⁴⁴ תפיסה זו הלכה והתפתחה והטעתה לא מעט מן החוקרים של תולדות הציונות. את העיוות הזה מנסה לסקוב לתקן בספרה, ולהציג את תולדות ביל"ו כהווייתם, תוך ניפוי ספיחי האגדה והמיתוס מתולדותיה.⁴⁵

ב. הגישה המקסימליסטית

הנחות יסוד

את הגישה המקסימליסטית ביחס לביל"ו מייצג, כאמור, שלמה נאמן, המתמחה בחקר תנועות שחרור לאומי, תנועות פועלים ותנועות דמוקרטיות במאה ה-19. נאמן רואה בביל"ו תנועה חברתית-פוליטית שהיא חלק מתנועת האמנציפציה הלאומית של העם היהודי, המתייחדת בהיותה גוף המגשים את יעדיו הלכה למעשה.⁴⁶ ההדגשה על הצלחתה של ביל"ו בהגשמת יעדיה עומדת, לכאורה, בסתירה לקיומו של הפער בין החזון של התנועה למציאות: הביל"ויים לא הפכו לתנועה המונית כפי שקיוו, מניינם היה מצומצם ביותר, תנועתם התפלגה וגוועה לאטה, ומושבת המופת גדרה, אשר קיוו שתהפוך להיות דגם התיישבותי ליישובים אחרים, לא הפכה להיות כזו.

במאמרו יוצא נאמן חוצץ נגד הגישה המעדיפה את מגמת ההגשמה האישית של הביל"ויים ואת תולדות הגוף המתנחל בגדרה על פני פועלה של תנועת ביל"ו כתנועה חברתית-פוליטית בחו"ל. לדעתו ביל"ו אינה ראשיתה של ההתיישבות הציונית, אלא ראשיתה של התנועה הציונית כתנועת שחרור

43. סוגיות, עמ' 11, אוסישקין וויתקין היו הראשונים שהחזירו לביל"ו את ההילה. לפניהם לא הוזכרו הביל"ויים אלא כבדרך אגב. היא מדגישה כי שניהם החשיבו את רוח ביל"ו ולא את תוכניה המפליגות ותקנוניה.

44. לסקוב מצביעה על כך שסילוף זה הוליך שולל את ציטרון, מחבר תולדות חיבת ציון, ואת דובנוב בדברי עם עולם, והביאם להציג גירסאות סותרות על חלקם של הביל"ויים בהקמת ראשון-לציון, הביל"ויים, עמ' 352.

45. שם, עמ' 347-362. לסקוב מציינת כי דווקא המיתוס הוא שהביאה לכתובת הספר. אולם התעודות שחקרה חשפו בפניה מציאות שניתצה את המיתוס, ראה סוגיות, עמ' 9.

46. שלמה נאמן, "ביל"ו, תנועת אמנציפציה וגוף מתנחל", הציונות, ת, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 56-11 (להלן: ביל"ו).

לאומית.⁴⁷ לדידו, תנועת ביל"ו ברוסיה, ארגון ביל"ו בארץ ואנשי ביל"ו הם מסכת אחת בעלת מכנה משותף – כמיהה לחירות ולחיים נעלים יותר כיהודים וכאנשים, שיעדה העיקרי הוא היציאה מרוסיה וההתגרות בממסד הקהילתי שהתנגד להגירה.⁴⁸ נאמן איננו מבטל את חשיבותה של גדרה במפעלם של הביל"ויים, אך בניגוד ללסקוב הוא סבור שלא היא המייחדת את הביל"ויים. גדרה היא אומנם בבחינת מהפכה, אך לא בגלל האוטונומיה הניהולית והעובדה שהמתנחלים ניהלוה בלא סיוע מהבארוך ופקידיו, אף לא בשל הארגון הדמוקרטי שלה, אלא בגלל ש"ביל"ויי גדרה היו שונים מיתר המתיישבים", בשל התנועה שממנה באו.⁴⁹

תנועת ביל"ו, שהיא שורש ייחודה של ביל"ו, היא לדידו תנועה שהגשימה את יעדיה – החל בפעילות מדינית ענפה למען השגת תנאים פוליטיים לקליטת מהגרים, דרך הכשרת התנאים להגירה לארץ-ישראל באמצעות השגת "פירמאן" על אדמתה, וכלה בהקמת גדרה, שהיא אומנם מפעל חשוב כשלעצמו, אך בשום אופן לא הייחודי והחשוב ביותר.⁵⁰ המהפכנות האמיתית של ביל"ו נעוצה, לדעתו, במהפכה הנפשית שחלה בחבריה, שנמנו על האינטליגנציה היהודית. לא עוד התרפקות על אמא רוסיה, אלא התנכרות אליה והתרפקות על אמא אדמה בארץ מכורה. זו מהפכה אשר נאמן סבור שאין לה אח ורע. המושבה גדרה היא בעיניו "תהליך הסתגלות של צעירים רומנטיים, שחלומותיהם מרקיעים שחקים, אל המציאות קשה של ארץ-ישראל, אבל גם תהליך של גניזת חזון, קיצוץ כנפיים והשלמה עם דחיקת הנועזים שבחבורה".⁵¹ נאמן נוקט העדפה ברורה של אנשי לשכת קושטא על הביל"ויים שעלו לארץ, ורואה בהם את הרוח החיה של ביל"ו.⁵² הוא רואה בהם את מי שניתקו עצמם מן האפטרופסות של האימפריאליזם האנגלי וספיחי המיסיון.⁵³ הביל"ויים פעלו

47. סוגיות, עמ' 34.

48. ביל"ו, עמ' 13–29.

49. שם, עמ' 12.

50. שם, עמ' 34. לסקוב מתנגדת לאמירה זו ומצביעה על כך שלביל"ויים לא היתה קונספציה מדינית, דבר שמקבל תימוכין מחליפת המכתבים הפרטית של הביל"ויים, המוכיחה שהם תכננו תנועה כזו רק כדי להשיג לעצמם מקורות מימון, בפרט שהם עצמם העידו שאין להם אספירציות גדולות, וכל שהם מבקשים זה להקים את מושבת המופת שלהם. סוגיות, עמ' 62–63.

51. ביל"ו, עמ' 13–14.

52. שם, עמ' 37.

53. תנועה אשר שמה לה למטרה לשבור את המגמה הקולוניאלית בהתיישבות, תוך דגש על עקרון ההגדרה העצמית, "שעליה חירפו הביל"ויים את נפשם" (אמירה מליצית שאינה משקפת את המציאות, שכן לא ידוע על אף ביל"ויי שנהרג כדי לקדם את עקרון ההגדרה העצמית). בכך מנסה נאמן לרמוז שמתיישבי גדרה בעצמאותם יישמו למעשה את עקרון התנועה.

בעצמם ובכוחם בלבד תוך 'גילוי תפיסה של ציונות קטסטרופלית הצופה בהכרח דור מדבר שעל עצמותיו תקום הגאולה'.⁵⁴ יתר על כן, נאמן רואה בביל"ו את מקור חיותה של תנועת חיבת ציון. לדעתו השתתפות הביל"ויים באגודות מקומיות של חובבי ציון הפכה את חובבי ציון לזרם ביהדות, שבזכותם נולדה תנועת חיבת ציון ונולדה הציונות. לולא נמצאו הביל"ויים, כאפוזיזיה, באגודות המקומיות של חובבי ציון, עשויים היו חובבי ציון לשוב אל המסלול המקורי של התיישבות הנעשית בשובה ובנחת, ובצמידות לתמיכה בעניי הקהילה. ומכיוון שנוצר קשר היסטורי בין משכילי חיבת ציון והאינטליגנציה הגימנסיאלית, שיחד תמכו בשרידי הביל"ויים בגדרה, הפכה זו לנקודת גיבוש של הזרם המשכילי בחיבת ציון.⁵⁵ לדעת נאמן, תנועת ביל"ו תרמה רבות לראשיתה של הלאומיות המודרנית,⁵⁶ בהיותה חלק מהזרם הפוסט-אמנציפציוני של חיבת ציון, שסייע לכך שוועידת קאטוביץ (1884) תלבש אופי של קונגרס המכונן את עצמאות האומה היהודית לפי הרעיון המרכזי של האוטואמנציפציה. ואם לא די בכך – הביל"ויים סייעו להתגברות הזרם המודרניסטי בחיבת ציון, וזה חב לה את ההגמוניה הזו.⁵⁷

נאמן מנסה לקשור בין הביל"ויים ל"בני משה", שבהם הוא רואה את ממשיכי הביל"ויים. אומנם הרעיון של ביל"ו כארגון המקפל בקרב אלמנטים של ההסתדרות הציונית העתידה לקום, לא התגשם, אך שרידי ביל"ו שנשארו במחנה הציוני בגולה היוו את האגף החילוני-משכילי שהוליד את "בני משה".⁵⁸

54. שם, עמ' 21. גישה זו מנוגדת לתפיסתה של לסקוב, שמצביעה על כך כי יחס הזולז והבוז אל הפליטים מצד חלק של הביל"ויים, יש בו כדי לסתור את התפיסה של "הציונות הקטסטרופלית" שמנסים ליחס לביל"ו.

55. ביל"ו, עמ' 55. לסקוב פוסלת גישה זו, לפיה היו הביל"ויים יסוד מגובש בזרם המודרניסטי והמשכילי של חיבת ציון, ואלה נימוקיה: הביל"ויים כתנועה נשכחו וזכרם הועלה שוב רק ב-1902, שנים רבות לאחר שדיוקנם של חובבי ציון כבר עוצב. זאת ועוד, דיוקנם של חובבי ציון שונה מן הדיוקן של ביל"ו, שדגלה בעשייה ממשית, בעוד שהם נתפסו לעשייה מדינית ולא להגשמה אישית (סוגיות, עמ' 64).

56. עיין ביל"ו, עמ' 55, שם הוא מונה שבע נקודות המבטאות את תרומתה של ביל"ו ללאומיות היהודית המודרנית.

57. נאמן סבור שתודות למאויים החילוניים שהיו הן בחיבת ציון והן בביל"ו, ניצח המודרניזם. אולם זה סותר את המציאות, שכן הביל"ויים נסתייעו רבות ברב פינס, והסכימו לקבל על עצמם את דרישותיו בנושאי דת ומסורת, כך בשיבת החרש והמסגר וכך אף בגדרה עצמה. גם הקריטריון של נאמן, המגדיר את המושג דתי כמי שמקבל את הדרכת רבני רוסיה והכרעתם, אינו נראה מבוסס דיו, ואינו עונה על שאלת היחסים בין פינס לביל"ויים. בדעתו זו יש פרצות רבות, וספק אם יש בה כדי לערער עד היסוד את הקו הנקוט כיום במחקר ההיסטורי ביחס לחיבת ציון, כפי שמתיימר נאמן לטעון (ראה שם, עמ' 28–29).

58. סוגיות, עמ' 66; ביל"ו, עמ' 25. קולת לעומתו סבור, כי "בני משה" לא נטלו את הביל"ויים כמות. ראה סוגיות, עמ' 49.

בית-הספר בגדרה מהווה, איפוא, חוליה מקשרת בין רוח תנועת ביל"ו ורוח "בני משה". זו גם אחת הסיבות שנאמן מבליט את אופיה המשכילי של תנועת ביל"ו ואת היותה קבוצת נוער סטודנטיאלי. השאלה אודות תפקידם של יוצאי ביל"ו בתנועת חובבי ציון ברוסיה, נותרת בעיניו בלתי פתורה.⁵⁹ מאמרו של נאמן הוא רובו ככולו כתב פולמוס נגד גישתה של לסקוב ביחס לביל"ויים. נקודת המוצא שלו היא, שפועלם של הביל"ויים היה בגדר מעשה שראשיתו במחשבה, ותולדה של רעיון שיעדיו הושגו במלואם. לטענתו, לסקוב, במטרה לטהר את תולדות הביל"ויים מספחים של אגדות ולהציגם בפרספקטיבה היסטורית, נקטה דיון מחמיר ומפוכח, תוך סינון מתמיד של מעשי יוהרה, שגיונות והזיות, שלדעתו יצרו עימות עם הסכיבה וסיבכו את היחסים במחנה פנימה. סינון זה נובע לדעתו מכך, שהמחברת רואה בפועלם של הביל"ויים מעשים מבולבלים גרידא, בעוד שנאמן רואה במעשים אלה את הסוד שהביאם למרוד במוסכמות, שכן המפנה ההיסטורי הגדול של ביל"ו הוא ההגדרה העצמית שעליה לחמו.⁶⁰

אופן הצגתה של ביל"ו

נאמן רואה באידיאולוגיה הביל"וית אידיאולוגיה מהפכנית ומרחיקת לכת. ביל"ו היא בעיניו חלוצת הרעיון הלאומי המבטאת "מהפכה נפשית של האינטליגנציה היהודית, לא עוד התרפקות על אמא רוסיה אלא התנכרות אליה והתרפקות על אמא אדמה בארץ מכורה". מהפכה זו, סבור נאמן, אין לה אח ורע.⁶¹ ביל"ו מתאפיינת לדעתו בניתוק מהפכני מן המציאות הגלותית, בראיה קטסטרופלית של המציאות ובראיית ארץ-ישראל כפתרון לבעיית העם היהודי.⁶² שאיפתה המרכזית – הגשמה של אמנציפציה אנושית לאומית ויהודית – עמדה הן במוקד ההגשמה הרעיונית והן כגוף מגשים ומתנחל.

התקנון העיקרי לדעתו של נאמן הוא הנוסח מנובמבר 1883, אותו תקנון שהוגש לבארון באמצעות ארלנגר. נאמן מעדיף את הנוסח הצרפתי, שהוא קרוב לנוסח הרוסי, ומבטא את מחשבות החברים שעה שהתווכחו וליבנו את מחשבותיהם. הנוסח העברי מליצי בעיניו, וניכר בו כי "נכתב למען

59. ביל"ו, עמ' 26. כפי שנראה בהמשך, גם שלמון העלה נקודה זו, אם כי מהיבט שונה במקצת.

60. שם, עמ' 12.

61. שם, עמ' 14, בעצם השם "לכו ונלכה" רואה נאמן קריאת תיגר על החברה הרוסית, "אינכם רוצים בנו, אנו מנערים חוצננו מכם", סוגיות, עמ' 31.

62. ביל"ו, עמ' 15. המחבר מדיגש כי הביל"ויים עמדו לא רק על העקרון הארצישראלי אלא על המגמה היס'ת'כונית-לבנטינית, המאפשרת התמקדות ביעד הארצישראלי. שם, עמ' 16, הערה 10. ייתכן שתכליתה של הערה זו להבליט את חלקה של לשכת קושטא וחיבותה כמגשימת היעוד הלאומי.

ההיסטוריה".⁶³ בניגוד ללסקוב, דומה שנאמן אינו עושה אבחנה בין סוגי התקנון השונים: בין התקנון שעובד בקושטא ב־1882 לתקנון שעובד עבור הבארון והתקנון הפנימי, ומתייחס אליהם כאל מקשה אחת.

תקנון זה הוא מסמך מפורט בן 78 סעיפים המלווה במבוא היסטורי, שבא להציג את "אמת התנועה" יותר משהוא היסטורי. לפי תיאור זה, תנועת ביל"ו נוסדה על־ידי קבוצת סטודנטים מחארקוב כדי להציל את העם היהודי באמצעות עליה והתיישבות בארץ־ישראל כמעשה משותף, וזוהי המשמעות של השם "לכו ונלכה" – נלך יחד. הוא רואה בתוכניתה של ביל"ו תוכנית חיונית וריאלית, ובשום אופן לא הרפתקה דיפלומטית של צעירים. היתה זו תוכנית ריאלית שננטשה בגלל שינוי פתאומי בהלך הרוח של יהדות רוסיה, שהחלה להאמין כי תור הפרעות חלף.⁶⁴

התקנון שהוגש לבארון הוא פרי מאמץ של כל חברי ביל"ו (למעט הפורשים שנתרו בראשון־לציון), לרבות אנשי קושטא, שהצטרפו למלאכת ניסוח התקנון בעת שהיתה בעיצומה. נאמן מדגיש את רעיון המודרניזם, השאיפה לרציונליות, למדע ולחסכון, שעובר בתקנון כחוט השני. זאת, אולי, כמענה לגישות המייחסות לביל"ו אידיאולוגיה יומרנית ואוטופית שאינה בת ביצוע.

מן התקנון עולה הרושם כי הבייל"ויים רואים עצמם כמסדר העומד לשירות העם, ונאמן סבור כי הבייל"ויים ראו עצמם כגוף מעצב חברה, אך לא התיימרו להעביר את העקרונות הספרטניים של הגוף המגויס לחברה. חברת ביל"ו כפי שהיא מצטיירת בתקנון תהיה מושתתת על עבודה חקלאית, על חרושת שחומר הגלם שלה יבוא מן החקלאות, והחברה תארגן בעצמה את השיווק של תוצרתה זו, ולכך כוונתם בדברם על כפר קאופרטיבי.⁶⁵

נאמן סבור שתקנון זה נועד מלכתחילה להיפסל בעיני הבארון, שכן בשלו הואשמו הבייל"ויים בשגעון גדלות ונחשבו הווים בהקיץ. אולם לתקנון משמעות היסטורית מרחיקת לכת, באשנב שהוא פותח אל עולמם של חלוצי הציונות המודרנית, והוא שופך אור על עולמה של אינטליגנציה אקדמית שחיברה ריאליזם עם הזיה והשראה בדרך מקורית. במקום בו לסקוב, כאחרים, רואה בביל"ויים אוטופיסטים בעלי אידיאולוגיה יומרנית, רואה נאמן בתנועת ביל"ו אליטה אינטלקטואלית מתנשאת והנהגה של דעת וידע, המורכבת מגימנוזיסטים צעירים בעלי תודעה לאומית, שאופקיה אינם חורגים מעבר לפתרון של יהדות רוסיה ולא לפתרון יהדות מערב אירופה.⁶⁶

63. שם, עמ' 37, ראה בפרט הערה 42.

64. שם, עמ' 47.

65. שם, עמ' 40, 47–48, 81.

66. כיצד משתלבת קביעה זו עם השאיפה של ביל"ו להפוך לתנועה כלל־ארצית ובינארצית, וכיצד זה מתיישב עם התקנון שגובש בקושטא ב־1882, שנועד לשגר שלוחים לאירופה ולאמריקה, ועם פעולות התעמולה הנרחבות?

אופן הצגת התקנון על-ידי נאמן תואם את גישתו, לפיה ביל"ו היא תנועה מהפכנית. לכן הוא מדגיש את היות הביל"ויים אליטה אינטלקטואלית שתפקידה במהפכה להיות אוואנגארד בעל תוכנית ריאלית, ששואף להגמוניה ביל"ויית בתנועה הלאומית.⁶⁷ זו הסיבה שנאמן, כפי שנראה בהמשך, מדגיש את מקורות היניקה, המהפכניים של הביל"ויים, ואת נטייתם לסוציאליזם דמוקרטיה נוסח לנין, שבה שמור לאליטה תפקיד מכריע בהגשמת המהפכה.⁶⁸ מפאת חוסר בשלותו של ההמון שאפו הביל"ויים לכונן מנגנון ריכוזי וממושמע. ולמעשה, מתוך התעטפות באיצטלה של מסירות והקרבה הם תכננו את כינונה של הדיקטטורה הלאומית.⁶⁹ בהקשר זה, נאמן אף מרבה לעשות אנלוגיות בין ביל"ו לקבוצות מהפכניות מעליות מאוחרות יותר: הוא משווה אותה לגדוד העבודה, לשומר הצעיר, ואת גדרה הוא משווה לביתניה עלית. כל זאת כדי לשרת את הנחת היסוד שלו, כי ביל"ו היא תנועה שתודעה מהפכנית מאפיינת אותה, ורעיון הגיוס הלאומי שלה הפך להיות מופת וסמל לתנועה הציונית, שאימצה אותו לאורך כל דרכה.

אשר לסוציאליזם של ביל"ו, נאמן מציין, כמו לסקוב, שהתקנון אכן מדבר על אוטאריקה משקית ולא על חזון סוציאליסטי, אולם לתפיסת הגוף המגויס כגוף קומוניסטי יש משמעות סוציאליסטית. שכן לדידו של נאמן, הסוציאליזם המודרני הוא התפתחות חברתית ששמה דגש על הגברת האלמנטים של סולידריות, עזרה הדדית וניצול של הישגים טכנולוגיים לטובת הכלל. רק אם רואים את הסוציאליזם המודרני כדמוקרטיה סוציאלית, אפשר להגדיר את מגמת התקנון כסוציאליזם דמוקרטי.⁷⁰ מגישה זו גם נובעת התנגדותו לראיית הזיקה האידיאולוגית הישירה של הביל"ויים לנארודניקים. תחושת ניכור וזרות לרוסיה והתרפקות גאה על ארץ המולדת מבטלות, לדעת נאמן, אפשרות לזיקה זו. הוא מציין אומנם שייתכן כי רוח נארודניקית שרתה במידה מסוימת על ביל"ו, אך אין לראות בכך זיקה ממשית. גם לחץ האיומים שהפעילו כמה ביל"ויים על בעלי בתים, כדי לאלצם לתרום להגירה, אינו מעיד על השראה ממשית. זיקה כזו ניתן היה לקבוע, לדעתו, רק אם היתה נמצאת התייחסות חיובית לרצח הצאר.⁷¹ האפשרות כי ייתכן שהדפוסים הנארודניקיים אכן אומצו

67. ביל"ו, עמ' 28; סוגיות, עמ' 31, שם הוא מדגיש את חשיבותה של ביל"ו כתנועת נוער מהפכנית, שקראה תיגר על הממסד הרוסי והיהודי כאחד.

68. לדעת נאמן, מקורות היניקה של התקנון שאבו השראתם מן האינטליגנציה הרוסית הרדיקלית, שאחד מאבותיה הוא באקונין ואחד מצאצאיה הוא לנין, אשר שאב השראתו אף מהוגי הדעות הסוציאליסטים של המאה ה-19, סוגיות, עמ' 26; ביל"ו, עמ' 52. שוב קושר נאמן בין האידיאולוגיה הביל"ויית לסוציאליזם דמוקרטיה של לנין.

69. ביל"ו, עמ' 51-52.

70. שם, עמ' 40, 68.

71. שם, עמ' 14.

על-ידי ביל"ו, אך שולבו בתוך תכנים אחרים, לא מתקבלת על דעתו, בניגוד לדעתם של לסקוב ושלמון.

שלא כמו האחרונים, נאמן אינו עורך אבחנה בהרכב הביל"ויים. אין הוא מציין כי העולים שהגיעו בין 1883–1884 היו בעלי רקע מסורתי ושורשים עמוקים ביהדות. הוא מטשטש נקודה זו, כיוון שאיננה משרתת את הנחתו הבסיסית, כי הביל"ויים היו שונים מאנשי העליה הראשונה. הוא שואף להציג את ביל"ו כתנועת נוער סטודנטיאליה המתאפיינת במהפכנות דוגמת זו של גדוד העבודה או השומר הצעיר, ולכן מפריך כל זיקה ליהדות ולמסורת. הוא טוען כי הביל"ויים, כחברי השומר הצעיר, באו בחלקם מבתי שומרי מסורת, אבל הרקע המשפחתי לדעתו אינו בעל משקל מכריע בתקופת הנוערים המהפכנית.⁷²

כיוון שנאמן מתנגד לגישה המעדיפה את תולדות הגוף המתנחל בגדרה על פני תנועת ביל"ו כתנועה חברתית פוליטית, הוא נוקט העדפה ברורה של הלשכה בקושטא על פני גדרה. בעיניו הלשכה בקושטא, שנתכוונה להקים תנועה עולמית, היא מופת של תעוזה ותודעה פוליטית.⁷³ ללשכה בקושטא היתה מטרה מדינית ברורה – השגת תנאים פוליטיים לקליטת מהגרים חסרי רכוש, ורכישת קרקע ממלכתית להתיישבות. הוא חולק על הנטיה לראותם כפרחחים חסרי נסיון, ומציין כי חברי לשכת קושטא הוכיחו כבואם אליה התמצאות מהירה ומצאו תוך פרק זמן קצר את הדרך אל היוזמה הבריטית, אל הממשלה התורכית ואל גופים יהודיים בעלי אוריינטציה עות'מאנית.⁷⁴

אופן ההצגה שנאמן מציג את הלשכה בקושטא בא לשרת את השקפתו, כי לשכה זו הניחה את אבן היסוד לציונות המדינית של הרצל. אנשי לשכת קושטא מבטאים את הציונות הקטסטרופלית, לפיה הרגיעה ברוסיה אינה אלא אשליה ופסק זמן בגאות האנטישמית. הוא מציין כי הם בגופם מימשו את הציונות הקטסטרופלית וקראו לשאר הביל"ויים ללכת בעקבותיהם. אנשי קושטא היפנו עורף לרוסיה והכריזו על עצמאותם. הם החליטו ללכת בקו של הגשמה אישית כצו העליה, ולשם כך החליטו על הפיכת ביל"ו מפדרציה של אגודות מקומיות לגוף לאומי שיפעל להגשמת העליה.⁷⁵ לדעתו, רעיון זה של ביל"ו יש בו אלמנטים של ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית (לעיתים לבוא), והוא לא התגשם, אך אילו התגשם היה מחליש את תנועת חובבי ציון.

72. שם, עמ' 52. זו גישה מנוגדת בתכלית לגישתם של לסקוב ושלמון.

73. שם, עמ' 18.

74. שם, עמ' 23.

75. שוב נסיון ליצור דמיון לקונגרס הציוני שיסד הרצל. כדי לחזק זיקה זו מביא נאמן את דבריו של חיסין (סוגיות, עמ' 33), שכתב ביומנו שאינו מתפעל מהרצל, כי כבר בשנת תרמ"ב ניסחה ביל"ו את עיקרי רעיונותיו. דיון נרחב בסוגיה זו, על הדמיון והזיקה בין ביל"ו להרצל, מצוי בדבריו של ד' ויטל, סוגיות, עמ' 44–47, שם הוא מציג דעה מנוגדת לנאמן, וסבור כי השוני בין ביל"ו להרצל רב על הדומה.

לשכת קושטא, לדעת נאמן, אינה בשום פנים ואופן אחת הסיבות לכשלונה של ביל"ו. נהפוך הוא, היא נפלה קורבן לקוצר ראות של הקבוצה הארצישראלית – במיוחד של בלקינד, עליו שופך נאמן קיתונות של צוננים בכל הזדמנות במאמר. הוא רואה בו גורם שלילי, שניחן אומנם בתכונות של מנהיג, אך לא ניתב את כושרו בכיוון הנכון. הוא הוביל את הביל"ויים להתיישבות בראשון-לציון כדי להופכם למתנחלים ממעמד נחות. הוא מאשימו כמי שזנח את רעיון מושבת המופת, כמי שנקט בתככים כדי להימלט מהכלא התורכי ולהתנער מאחריות, וכיו"ב.⁷⁶ הקבוצה הארצישראלית, אליבא דנאמן, חסרה את הנכונות להכיר בערכם של מאמצים רבגוניים לטווח ארוך, ולכן עשו כל אשר לאל ידם לחסל את לשכת קושטא. לכך נוספה איבתם של כל אגפי דעת הקהל בארץ, שכמעט חיסלו את חבורת ביל"ו, ובראשם לשכת קושטא. לדעתו, מי שהתלכד בגדרה היו למעשה שרידי הביל"ויים.⁷⁷

נאמן מציון, כי ההתנחלות בגדרה לא קלקלה את היחסים בשורות ביל"ו. לשכת קושטא מילאה דו"חות והנחיות וניהלה משא ומתן עם פינס על העברתה לירושלים, וחברי הלשכה בהנהגת מינץ הצדיקו את פעולתם שם במגעים עם התורכים. לדעתו, אין שחר ליחסי הניכור בין הארצישראלים ללשכת קושטא, וכאשר הגיעו אלה ארצה, הצטרפו והיו הרוח החיה שחידשה את נעוריה של ביל"ו כגוף עצמאי.⁷⁸ דומה כי נאמן מנסה לנקות את לשכת קושטא מן האשם שתולים בה חוקרים רבים, כמי שקלקלה את היחסים הפנימיים בביל"ו. הוא מסיט את האשם אל הבארון והפקידות, שחרצו את דינם של הביל"ויים לכשלון, גרמו להתפוררות המחנה הביל"ויי, וכמי שתבעו את סילוקו של מינץ ותומכיו ושברו את הסולידריות הפנימית. הבארון מוצג על-ידיו בצורה עוינת בעליל, כאיש בעל תפיסה מצומצמת, שחשש מן הרעיונות האמנציפציוניים שסתרו את מגמתו לחיזוק הדת היהודית.⁷⁹

76. ביל"ו, עמ' 26, 33, 37.

77. ההתנגשות בין אנשי לשכת קושטא ליעקב רוזנפלד מתוארת על-ידי נאמן באופן שונה מזה של לסקוב. לדעתו שורש העימות נעוץ בכך שרוזנפלד ראה את עצמו כבעל מונופולין על ההגירה, ולכן ראה בלשכת קושטא גורם מתחרה. הוא סבור כי תיאורו של רוזנפלד את הביל"ויים כפרתחים, כמו גם התמיכה של חובבי ציון בו, סייעו ליצירת התדמית השלילית של הביל"ויים. נאמן חולק על לסקוב, שמקבלת את דבריו הגנאי של רוזנפלד "הפולמוסון" כהערכה היסטורית שקולה. נאמן גם מבטל את דבריהם של המקטרגים על לשכת קושטא, ביניהם לבונטין ופינס.

78. ביל"ו, עמ' 37. יש לתת את הדעת במיוחד לתיאור העוין שמתואר בלקינד ואחריותו לקלקול היחסים עם הבארון באמצעות הגשת תקנון שישדל את הבארון לתמוך בביל"ו, כחברה ולא כפרטים. דומה שנאמן מנסה להתוות דמות בלתי ריאליית דווקא של בלקינד ולא של מינץ, אותו הוא מפאר ומהלל בכל הזדמנות.

79. שם, עמ' 37–38, 44–45. זאת בניגוד ללסקוב, שרואה את סלע המחלוקת כשאיפה להנהגה עצמית.

לדעתו ההיסטוריוגרפיה ובני הדור לא השכילו לרדת לעומקו של הרעיון המדיני הרדיקלי של תנועת ביל"ו, ולשכת קושטא בראשה. הנטייה לאימפריאליזם זם האנגלי והדבקות במיתוס של אוליפנט היו לרועץ לרעיון ההתעתמנות של לשכת קושטא – נכונות שהיתה מנוגדת לכל המסקנות בתנועה הלאומית. וכיוון שהמגעים בקושטא לא הביאו לתוצאה המבוקשת, נשאר רק שמועות על תוכנם – שמועות שעוררו חשד והתנכרות כלפי הלשכה בקושטא.⁸⁰ לאור השקפתו זו רואה נאמן את גדרה כמעשה שהוא יציר כפיה של התנועה ושל האידיאות שפיעמו בה והובילו אל המעשים, שהאחרון בהם – אך לא המיוחד – הוא גדרה (התרסה ברורה כנגד לסקוב, הרואה בגדרה את הישגה היחיד של ביל"ו). לדעתו, גדרה שימרה את רעיונות היסוד של התנועה בהתאמה לתפקיד החדש של גוף מגשים ומתנחל.⁸¹ גדרה היא לדעתו תהליך הסתגלות של צעירים רומנטיים, שחלומותיהם מרקיעים שחקים, אל המציאות הקשה בארץ-ישראל, אבל היא גם תהליך של גניזת חזון, קיצוץ כנפיים והשלמה עם דחיקת הנועזים שבתורה.⁸²

כיוון שבעיניו תנועת ביל"ו היא מהפכנית, האוטונומיה של גדרה אף היא בבחינת מהפכה וחדוש במעשה ההתיישבות, כיוון שהיא פרצה את הדרך למושבות שקמו אחריה ונוסדו לפי מתכונתה – רחובות, חדרה, עין-גנים – ואף הגבירה את האוטונומיה במושבות שנוהלו על-ידי הבארון. המהפכנות של גדרה התבטאה בהפניית העורף לדגם ההתיישבות הקולוניאלי. ויחד עם זאת, אין גדרה, לפי תפיסת נאמן, הישג העומד בפני עצמו, אלא היא תולדת רעיונותיה של תנועה לאומית מגשימה. גולת הכותרת של ביל"ו, גם לדעת נאמן, היא אי כניעתה לשלטון האפטרופסות של הבארון. גדרה היתה אומנם אוטונומית, אולם העצמאות הביל"וית לא היתה אלא אשליה: למעשה, חסו תושביה תחת אפטרופסות של פינס ונתמכו על-ידי חובבי ציון.⁸³ נאמן מתרץ מציאות זו בכך, שבהיעדר עצמאות כלכלית ובסיס כלכלי מוצק אין חירות

80. שם, עמ' 36. נאמן שוב חוטא במעין משחק סימולציה וטוען, כי אילו נתקבלה התוכנית הביל"וית לישב 500 תושבים יהודים על קרקע ממשלתית תמורת התעתמנות, היתה ביל"ו עומדת בראש תנועת התחיה הלאומית. שם, עמ' 35.

81. שם, עמ' 25–26.

82. לא מן הנמנע שכאן הכוונה למינץ.

83. פינס מתואר על-ידי נאמן כאיש בעל סגולות רבות. שם, עמ' 33. בניגוד ללסקוב הוא מציגו כבעל יכולת הנהגה שנקט ב"אבסולוטיזם נאור". פינס אף היה פה למקטרגים על לשכת קושטא, והתנה את מתן חסותו לביל"וים בחיסולה, שכן אף היה בכך "אילוץ הסוררת". נאמן מדגיש את שאיפתו של פינס לאכוף דת ומסורת על הביל"וים. פינס מוצג כמי שהועמד כערוכה לריסון האידיאליזם הביל"ווי, אולם הוא עצמו (יחד עם בן-יהודה) היה נגוע באידיאליזם אוטופי, דבר אשר מנע ממנו להתייחס לאידיאליזם הביל"ווי בחומרה. למעשה פינס, כמוהו כחובבי ציון, הציג את התמיכה בביל"ו כעניין פילנטרופי למחצה, שם, עמ' 43–44.

דמוקרטיה ואין אמנציפציה.⁸⁴

לטענתו, הביל"ויים לא יכלו לכלכל את עצמם בלא עזרת חובבי ציון. הברירה שניצבה לפניהם היתה בין תמיכתו של המיסיון האנגלי, שנשען על המדיניות הקולוניאלית האקטיבית של הבריטים, לבין תמיכה של חובבי ציון. מכיוון שלחסרי רכוש לא היה בארץ כל בסיס כלכלי, לא יכלה חבורה מחוסרת רכוש כדוגמת ביל"ו לקיים חברה דמוקרטית ותקינה. קיומם של חברי ביל"ו היה מובטח רק כדי מחציתו על-ידי עבודתם העצמית, והשאר על ידי חובבי ציון והכספים שהזרימו ללשכת קושטא.⁸⁵ יחסם של חובבי ציון לתקנון שחיברו הביל"ויים היה מסויג, שכן לא יכלו להסכים למגמות השתלטניות של מחבריו ולמנופוליזציה של האידיאלים הלאומי.⁸⁶ אולם בלי ביל"ו אי אפשר היה, ולכן הם התעלמו (כמו פינס) מן המגמות המשיחיות והמשיכו להציג את התמיכה בביל"ו כענין פילנטרופי למחצה.⁸⁷

הקירבה האידיאולוגית ביחס להגדרה העצמית בין חובבי ציון לביל"ו איפשרה לביל"ו, לדעת נאמן, להסתייע בהם מבלי שהדבר יפגע בעקרונותיה. יחד היו שותפים למאבק כנגד הדתיות, הנתונה להדרכת הרבנים והכרעתם, והמתנגדת עקרונית לזכות המתיישבים לקבוע בעצמם את הרכבם. בנקודה זו הצטלבו מאווייהם של הביל"ויים וחובבי ציון. שניהם ראו כמתיישב רצוי את היהודי הלאומי, בין אם הוא דתי ובין אם לאו, ולפיכך תבעו הגדרה עצמית של המתיישבים. כדי להעניק תוקף לעקרון זה חשוב היה למשכילי חייבת ציון לתמוך בביל"ויים, שמסירותם להגשמה הלאומית היתה נעלה מכל ספק. כיוון שנאמן שוקד על תפיסתו שביל"ו היא תנועה מהפכנית, הוא מפרש "דתיות" כמי שמקבלת את הדרכת הרבנים והכרעתם, ולא דתיות במובן המקובל של המלה, וכיוון שהביל"ויים יצאו נגד הממסד, ובכלל זה הממסד הרבני, אין לראותם דתיים, גם אם מקצתם היו אנשים מאמינים.⁸⁸

באמצעות הצגת הדברים באורח כזה משרת נאמן את תפיסתו, שתמיכת חובבי ציון בביל"ו לא פגמה בעקרונות ההגדרה העצמית וההשתחררות מן הקולוניאליזם. תמיכת חובבי ציון בביל"ו משקפת, לדידו, יחסים תנועתיים ריאליים; ביל"ו היוותה קרש קפיצה לתנועת חייבת ציון והצילה אותה מניוון, יצרה את הקשר ההיסטורי בין משכילי חייבת ציון והאינטליגנציה הגימנסיאליה, וסייעה לגיבושו של הזרם המשכילי בחייבת ציון. הביל"ויים בגדרה פיתחו עקרונות של הוויה חברתית ותרבותית שהתאימו לזרם המשכילי בחייבת ציון, תוך הקפדה מרובה שלא להתנכר להווי היהודי מסורתית. ההתיישבות בגדרה

84. שם, עמ' 12, 23, 44.

85. שם, עמ' 29.

86. שם, עמ' 30-31.

87. הם ראו בתנועת ביל"ו גורם שעשוי לגזול מהם את הבכורה.

88. ביל"ו, עמ' 28.

העניקה את הערובה שהזינוק של הלאומיות וההתיישבות יהפוך לתנועה מתמדת.

לדעת נאמן תרמה תנועת ביל"ו רבות לראשית הלאומיות המודרנית, כתנועה הראשונה שהבינה את משמעות ההגירה בדינמיקה היהודית, והניחה אבן פינה לתפיסת הציונות הקטסטרופלית ולרעיון הציונות המדינית, לקונגרס הציוני ולעליה המונית בסיוע ממלכתי. ביל"ו היא מהפכה ששורש ייחודה הוא התנועה שהקימה; תנועה חברתית פוליטית בחו"ל שהצילה את תנועת חיבת ציון מניוון והניחה אבן פינה לרעיון הלאומי המודרני; תנועה שהיתה לה המשכיות ב"בני משה" שבראשות פינסקר.

הישגים אלה מצדיקים, בעיני נאמן, את המעמד הנכבד שלו זכתה ביל"ו בהיסטוריוגרפיה הציונית. הפיכת ביל"ו לסמל העליה הראשונה היא פועל יוצא של היותה ענף בתנועת האמנציפציה הלאומית של העם היהודי, המתייחדת כגוף המגשים את יעדיו הלכה למעשה.

ג. הגישה המינימליסטית

הנחות יסוד

כאמור משקף שלמון את הגישה המינימליסטית ביחס לביל"ו. לדידו, תנועת ביל"ו היא תנועה אוטופית, משום שהאידיאולוגיה שלה לא עמדה במבחן המציאות. לנושאי האידיאולוגיה של תנועת ביל"ו לא היו אמצעים לממשה, ולכן לא יכלה התנועה לעצב את המציאות כפי ששאפה. ביל"ו כתנועה נכשלה – מעט מאוד נותר מן היומרה שלה ליהפך לתנועה כללי-יהודית שהיא תהיה האוואנגארד-רד העומד בראשה. ייסודה של תנועת חיבת ציון ב-1884 חיסל רעיון זה באורח סופי, מה גם שהאגודות של חובבי ציון שנוסדו ברחבי רוסיה בתחילת שנות ה-80 לא הלכו בעקבות אגודת ביל"ו, ולא ניאותו לקבל את התקנות החמורות שקיבלו חברי ביל"ו על עצמם.⁸⁹ יתר על כן, שלמון סבור שהרעיונות הגדולים של ביל"ו – דוגמא אישית ותחיה לאומית באמצעות מימון של אוהדי רעיון התחיה הלאומית – לא עמדו במבחן המימוש האישי של חברי התנועה עצמה. גם לשכת קושטא, שתקוות רבות נתלו בה, איכזבה, וגורל הביל"ויים לדעתו היה תלוי בקבוצה אשר עלתה לארץ, שגם הצלחתה היתה מוגבלת.⁹⁰ גדרה, אותה

89. דעה זו מנוגדת בתכלית לדעתו של נאמן, הרואה בחובבי ציון המשך ישיר של הביל"ויים, אשר הניחו את הקרקע ויצרו את הכלים לצמיחת חיבת ציון, אשר אימצה חלק נכבד מרעיונותיהם של הביל"ויים. בעיקר נכון הדבר בעיניו לגבי הזרם המשכילי-מודרניסטי של חיבת ציון, שבראשו עמדו לילינבלום, פינסקר ושפר, שהגיעו לשלטון בוועידת קאטוביץ, סוגיות, עמ' 65.

90. יש מידה רבה של דמיון בין דעתו של שלמון לדעתו של אליאב, הרואה בביל"ו כשלון,

מושבת מופת שחלמו להקים, לא הפכה להיות כזו, ובפועל היתה, כך שלמון, לנקודת ההתיישבות האומללה ביותר בין נקודות ההתיישבות בארץ באותה עת. גם העצמאות וחוסר התלות במפעל הבארון, שכביכול יוחסו לה, חוטאים לאמת, שכן גדרה נתמכה על-ידי חובבי ציון, שהיו צריכים לשתף פעולה עם הבארון ולכן נאלצו להיענות לתכתיביו. לתכתיבים אלה היתה השפעה מרחיקת לכת על צביונה של גדרה והרכבה האנושי.⁹¹

שלמון אינו רואה בגדרה את הישגה הגדול של העליה הראשונה בהתיישבות. הוא מבכר את פועלה של ראשון-לציון, אשר מיעוט היומרות של מייסדיה וראייתם המפוכחת הפכו את מושבתם להצלחה גדולה בהרבה מזו של מושבת הביל"ויים.⁹² לדעתו, ביל"ויי גדרה וראשון-לציון הוציאו עצמם במידה מסוימת מן האוואנגארד הביל"ויי, ששאף להנהיג את היישוב החדש בארץ, ודווקא אלה שנתפזרו על פני הארץ והתיישבו בעיר נטלו את תפקידי ההנהגה ביישוב החדש יותר מן המתאכרים.⁹³ שלמון, כנאמן, רואה את לשכת אגודת "בני משה" כממשיכתה של תנועת ביל"ו בארץ. אולם שלא כנאמן, הוא סבור שאגודת "בני משה" הוקמה כתגובה למיעוט ההישגים ההתיישבותיים של חובבי ציון, ולתלותה של ההתיישבות במפעל הבארון בשנות ה-80.⁹⁴ לדעתו, הסתת פעולתו של האוואנגארד שהתרכז ב"בני משה" מהנהגת ההתיישבות וההגירה – היעדים שהציבה תנועת ביל"ו לעצמה – לעבר הפעילות החינוכית והתרבותית, היא פועל יוצא של האכזבות מהישגי מפעל ההתיישבות.⁹⁵

אופן הצנתה של ביל"ו

שלמון יוצא חוצץ נגד הגישה המתמקדת בביוגרפיות האישיות של אלה שהתארגנו תחת דגלה של ביל"ו, ומעלה את השאלה, כלום אין לבכר את אלה אשר הגשימו את הרעיון הביל"ויי הלכה למעשה, שבמקרים רבים לא הגיעו ארצה במסגרת ביל"ו, אך ינקו את הלכי רוחה ורעיונותיה. הוא גם חולק על

ראה מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה במאה ה'י"ט (1777-1917), ירושלים תשל"ט, (להלן: אליאב), עמ' 292.

91. שלמון, "אידיאולוגיה ומציאות בעליית הביל"ויים", שלם, ג (תשמ"א) (להלן: אידיאולוגיה ומציאות), עמ' 175. בנקודה זו חלוק שלמון עם לסקוב. כמוה סבור גם הוא שגורלה של ביל"ו הופקד בידי הקבוצה שעלתה לארץ, אך בעוד לסקוב סבורה שגורל זה הוכרע בהצלחה על-ידי המתיישבים בגדרה, ששמרו על האוטונומיה שלה, שלמון אינו סבור כך.

92. שם, עמ' 176.

93. שם, עמ' 136-137.

94. ולא כתוצאה מחיזוק האגף המשכילי בחיבת ציון וזהות האינטרסים בין פלג זה לתנועת ביל"ו, כפי שמציג זאת נאמן.

95. שלמון, "תנועת הביל"ויים", ספר העליה הראשונה, ירושלים תשמ"ב (להלן: תנועת הביל"ויים), עמ' 138.

גירסת לסקוב ביחס לתקנונים. להערכתו היו לאגודת ביל"ו שני סוגי תקנות: תקנות שכוננו חיצוניות ונוסחו על ידי המרכז בקושטא, ותקנות פנימיות שנוסחו בארץ שנה מאוחר יותר, ומהן שרדו רק טיוטות וחלקי טיוטות. כמו כן היתה עוד נוסחה משולבת של תקנות חיצוניות ופנימיות שהופנתה לבארוך רוטשילד.⁹⁶ הנוסחאות השונות של התקנונים, אשר נוסחו על פני תקופה של למעלה משנה, מלמדות על הלכי הרוח שרווחו בחברת ביל"ו, שהושפעו מאילוצים שונים, ומאפשרות לנו לבחון את המתח שבין האידיאולוגיה הביל"וית למציאות.

המניע לתקנון החיצוני, אליבא דשלמון, היו מכתבי תמיכה של סטודנטים יהודים בגרמניה, בשווייץ ובארצות-הברית,⁹⁷ וכן פניה של אגודות נוער ציוניות ברומניה לשיתוף פעולה עם ביל"ו. תקנון זה נכתב בשעה קשה בתולדות הארגון. חברי קושטא ראו עצמם כהנהגה של תנועת חיבת ציון העתידה לקום, והאמינו כי הנוער הוא הגורם שיניע את התנועה.⁹⁸ התקנות החיצוניות משוללות משמעות מעשית, מאחר שהמרכז בקושטא לא הצליח להשיג הישגים של ממש אצל שלטונות קושטא, וכל הסוכנויות הארציות שאמורות היו לקום לא קמו. בין המרכז בקושטא לבין הסניף ביפו נוצרו חיכוכים רבים, ושני הארגונים התרחקו זה מזה. לעומת זאת, התקנות הפנימיות משקפות את ההתפרקות מהשאיפות המדיניות ומהיומרות להפוך לתנועה כלל-ישראלית. הן מגלמות תפיסת עולם של עילית החיה חיי שיתוף של קבוצה, ומקריבה אינטרסים ואמצעים אישיים לטובת העם. זו היא למעשה אוטופיה של חברה יצרנית אוטארקית, כפרית בעיקרה, המדגישה את ההשתלמות הרוחנית-תרבותית ואת ההגנה העצמית.

מההבדלים בין התקנות הפנימיות לחיצוניות מסיק שלמון, שהתקנון הפנימי הוא תגובה למציאות בארץ, ומציאות זו היא שורש השוני בין שני התקנונים.⁹⁹ צמצום השאיפות הגדולות שמצויות בתקנון טמון, לדעתו, ברצון הביל"ויים לרצות גורמים שונים שאליה פנו בבקשת עזרה – ובראשם הבארוך – ולמנוע את האשמתם בשאיפות להקמת ישות מדינית עצמאית באימפריה העות'מאנית ואת יצירת התדמית של בעלי נטיות מהפכניות וניהיליסטיות.¹⁰⁰

בסוגיה בדבר נטיותיה הסוציאליסטיות של ביל"ו מצדד שלמון באופיה הסוציאליסטי של ביל"ו. הוא רואה בחבריה נושאי מהפכה חברתית להמוני

96. אידיאולוגיה ומציאות, עמ' 123. והשווה: הביל"ויים, עמ' 159–163.

97. לדברי לסקוב אין עדות לתמיכה בביל"ויים מצד סטודנטים באמריקה ובמערב אירופה.

98. אידיאולוגיה ומציאות, עמ' 169.

99. שם, עמ' 161. בעוד לסקוב מוצאת בתקנון השפעות של אישים ככ"ה יהודה, שבהשפעתם מופיע בתקנון רעיון גאולת האדמות, החייאת הלשון העברית, המודעות לבעיה הערבית וכו', רואה שלמון בכך התאמה פרגמטית של החזון למציאות.

100. שם, עמ' 158–161. את ניסוח התקנון מייחס שלמון לחברים שהגיעו מקושטא ולא לה שכתב היו בירושלים, ורואה בו גורם לא מבוטל בהרעת מצבם של הביל"ויים בארץ.

היהודים התובעים שיבה לעבודות יצרניות: עבודת אדמה ומלאכה. הם רואים עצמם בתפקיד ההנהגה של המהפכה, ואינם מאמינים בשיתוף פעולה עם המעמד הבינוני היהודי. הם מדגישים גם, כי אינם דוחים את שאיפות ההשכלה היהודית, אך סבורים כי המהפכה הסוציאלית והמהפכה התרבותית תתקדמנה שלוות זו בזו.¹⁰¹ בסעיפיו השונים של התקנון מוצא שלמון חזון קומונלי שאינו נחלת כל החברה החדשה, כי אם רק נחלת האוואנגארד. בהסתמכו על מקורות היניקה שלהם סבור שלמון, כי הביל"ויים ביקשו לשנות את המבנה החברתי הכלכלי של העם היהודי ולהפכו לחברה כפרית פרודוקטיבית. במלים אחרות, כמו נאמן הוא מקנה חשיבות להיבטים המהפכניים והסוציאליסטיים שבתקנון, אך בניגוד לו, הוא רואה בהם חלק מרעיונות אוטופיים, נסיון ליצור חברה חדשה על פי עקרונות מופשטים וחזון אוטופי.¹⁰²

שלמון, כלסקוב, סבור אף הוא כי מקורות היניקה של האידיאולוגיה הביל"ויית שאבו מן החוגים הרדיקליים ברוסיה, ומאשש את דבריו בזכרונותיהם של ביל"ויים, המציינים שהיו ביניהם חברים שהיו פעילים ב"נארודניה ווליה". מן החוגים הנארדוניקים שאבו את כל הקשור בהקרבה העצמית של האינטרסים הפרטיים למען הרעיון, הושפעו מבאקונין והיו קרובים לזרם הליברלי של הפופוליזם הרוסי.¹⁰³ האבות הרוחניים היהודיים של הביל"ויים היו ההוגים הראשונים של הרעיון היהודי הלאומי – העיתונות העברית החדשה והפררציונים במזרח אירופה, שהיו קבוצות קטנות של אינטליגנציה.¹⁰⁴

גם שלמון, כלסקוב, מחלק את עליית הביל"ויים לשתי תקופות: הראשונה מתייחסת ל־60 הביל"ויים הראשונים שהגיעו לארץ, שעל מקורות היניקה שלהם עמדנו לעיל; והשנייה – העולים שהגיעו ב־1883–1884, אשר באו מרקע מסורתי והיו בעלי חינוך תורני. הוא מצביע על כך, שרוב אלו שנשארו בארץ לא היו יוצאי גימנסיות ואוניברסיטאות, וגם לא היו האידיאולוגים ומנהיגי התנועה.¹⁰⁵ נראה כי הבלטת נתון זה מגמתה לאשש את הנחת היסוד של שלמון,

101. שם, עמ' 159. שלמון מבסס דבריו אלה על המכתב שכתבה לשכת ביל"ו אל פרץ סמולנסקיין בווינה (ראה שם, הערה 40), אך אינו עושה אבחנה בין אופי בלתי מחייב של מכתב, שעשוי לבטא הלוך רוח ולא דווקא קביעה המחייבת את כל החברים. לא בהכרח תבוא דעה זו המיוצגת במכתב לידי ביטוי כתקנה מחייבת בתקנון.

102. שם, עמ' 163.

103. היו בקרב הביל"ויים שנטלו חלק ב"תנועת הסטודנטים" של שנות ה־70 וראשית ה־80. הקומונה הביל"ויית מוכירה את ההתאגדות קדושה של בלינסקי, והושפעה מן הקו שלו ושל צ'רנישבסקי ודוברילוב ביחס לחברות ב"חוגים" המבוססת על הסכמה לאמת – האמת האחת. את רעיון ההטפה והתעמולה הבלתי אלימה שאבו מפ' לברוב. רעיון "מושבת המופת" הוא חיקוי לקומונות הכפריות של הפופוליסטים, והסעיפים הדנים בתפקיד האינטליגנציה בהתיישבות מקורם בקירבה לרעיונותיו של ניקולאי מיכאלובס־קי.

104. אידיאולוגיה ומציאות, עמ' 161–163.

105. ראה שם, עמ' 163, הערה 54, ועמ' 172.

שהביל"ויים לא נבדלו מאנשי העליה הראשונה, ושהפער ביניהם לא היה כה גדול, כפי שמנסה המחקר להציג. יתר על כן, שלמון מבליט את העובדה כי בגדרה התישבו רק 9 חברי ביל"ו, רובם לא היו מבני הקבוצות הראשונות שעלו ארצה, ולא היו מטיפוס הסטודנטים.¹⁰⁶ שלמון נאחז בעובדה שאלה היו האנשים ששרדו בארץ ומימשו את המפעל הביל"ויי, כדי לאשש את טענותיו הכלליות, שהאידיאולוגיה הביל"ויית היתה אוטופיה שלא עמדה במבחן המציאות, והמפעל אשר מיוחס לביל"ויים לא היה תוצר של איזו קבוצה מהפכנית, אלא דווקא של יהודים מרוסייה הלבנה (ולא מאוקראינה) אשר היו בעלי חינוך מסורתי ולא סטודנטים.

אשר ללשכה בקושטא, הרי שזו לא השיגה הישגים ממשיים – המגעים עם השלטונות העות'מאניים לא נשאו פרי, הסוכנויות הארציות שאמורות היו לקום לא קמו, ולשכת קושטא דעכה לאטה עד גוויעתה ב־1883.¹⁰⁷ דומה כי שלמון רואה בלשכת קושטא גוף אשר קלקל את היחסים הפנימיים בביל"ו. חברי המרכז ראו עצמם כמועמדים להנהיג את תנועת חיבת ציון בעתיד. חברי ביל"ו בארץ המשיכו להסתייג מן ההנהגה בקושטא, והסכסוכים ביניהם הזיקו מאוד לתנועה בקרב אוהדיה ברוסיה.¹⁰⁸

גם ראייתה של גדרה כמושכת מופת עצמאית אינו מוצדק לדעתו של שלמון. למעשה אילצוה הקשיים הכלכליים להיות נתמכת על-ידי חובבי ציון. אולם הללו היו תלויים בחסדיו של הבארון, ונאלצו להיכנע לתכתיביו ביחס לגדרה, כמו למשל סילוקם של ביל"ויים שהסיתו נגד הפקידות מגדרה. כך שהעצמאות הביל"ויית לא היתה אלא אחיזת עיניים, והשפעת הבארון עליהם היתה עקיפה וישירה כאחד.¹⁰⁹

שלמון מצייין, כי גם היחסים עם פינס מפריכים את המיתוס של העצמאות הביל"ויית, שכן לפינס נודע תפקיד מרכזי בהתערותה של חברת ביל"ו בארץ.¹¹⁰ הוא אשר ריכז בידיו את הכספים שהועברו לביל"ו על ידי חובבי

106. שם, עמ' 173.

107. הביל"ויים, עמ' 124.

108. שם, עמ' 129.

109. שלמון סבור כי ללא התמיכה המסויגת והמוגבלת של הבארון באלה שישבו בראשון לציון ובמקוהה-ישראל, לא היו יכולים שרידי הביל"ויים שנשארו בארץ להחזיק מעמד. הביל"ויים פנו לבארון שיתמוך בהם בהקמת מושבה למופת, אך הלה לא הסכים לתמוך בשאיפותיהם המדיניות ולא ברעיונותיהם הקומונליים, שבאו לידי ביטוי בתקנון. שלמון מצביע על כך שהנכונות של הביל"ויים לקבל תמיכה בראשון-לציון ובמקוהה-ישראל סתרה אומנם את תקנות ביל"ו, אך המציאות היתה חזקה מן המטרות המוצהרות. סלע המחלוקת, לדעת שלמון, היה התנגדותו של הבארון ליומרות ולשאיפות הכללי-ישראליות שלהם, יומרות עליהן סירבו לוותר ודחו את פטרונות הבארון, חרף נכונותו לתמוך בהושבתם על האדמה תמורת ויתורם על שאיפות אלה. יחסו של הבארון לגדרה היה עוין בשל הדימוי החילוני שדבק בה, אך הוא תמך בה באופן ספוראדי וחלקי ביותר.

110. אידיאולוגיה ומציאות, עמ' 169.

ציון, הוא אשר התנה את העברת הכסף לידיהם בתנאי שינהלו אורח חיים מסורתי – תנאי שבסופו של דבר רובם הגדול היו נכונים לקבל. שלמון רואה בקבלת מרות זו ויתור משמעותי, דהיינו קבלת מרותו של אדם שאינו מתברתם ובעל רקע שונה משלהם, אשר הציב להם תנאים ביחס לאורח חייהם. הם העדיפו לקבל את מרותו משום שהיה יהודי לאומי שאהד את מפעלם, על פני מרותם של פקידי הבארון או חבריהם עצמם, שביקשו לרדות בהם. לדעת שלמון, אין ספק שקבלת מרותו של פינס נבעה מלחצן של אגודות חובבי ציון ברוסיה, אשר העדיפו להעביר את תמיכתם בביל"ויים דרכו, מאחר שהיה אישיות מוכרת, בעוד שהביל"ויים היו צעירים חסרי נסיון שהם לא נתנו בהם אמון. למעשה הפך פינס להיות בעל הדעה בגדרה, ולא הביל"ויים נושאי הרעיון – דבר שהיה מעין העתק של דפוס האפוטרופוסות של הבארון.¹¹¹ תלות זו בלמה את עצמאותה של גדרה, והאפוטרופוסות של הבארון הומרה בפטרונות של חובבי ציון ופינס. כאשר הגיעה גדרה לשלב שבו יכלה להיות עצמאית, היה זה מאוחר מדי, כיוון שלא נמצאו בה האנשים שיהפכו ל"מושבת מופת". ראשוני הביל"ויים ומנהיגיהם נדחקו הצדה ופרשו מגדרה. למרות זאת הפכה גדרה לסמל, משום שעם חלוף הזמן התבססה והפכה להיות מושבה משגשגת, והודות להתחזקות "היישוב החדש" השתחררה מן האפוטרופוסות. האידיאולוגיה הותאמה למציאות והמפעל היה לעובדת חיים.

בעיני שלמון, מבחינת מאזן הישגיה היתה ביל"ו כשלון: כתנועה נכשלה משום שהאידיאולוגיה שלה לא עמדה במבחן המציאות, ויומרתה ליהפך לתנועה כלל-ישראלית שהיא האוואנגארד העומד בראשה, לא יצאה אל הפועל (בפרט שבשנת 1884 נוסדה תנועת חובבי ציון, שלא הלכה בעקבות אגודות ביל"ו ותקנותיה). כגוף מתנחל נכשלה, משום שגדרה, מושבת המופת שביקשה להקים, לא נהנתה מעצמאות ושלטו בה פינס, חובבי ציון, ובאורח עקיף אף הבארון. המחשבה שהקבוצה הביל"ויית תספק את האידיאולוגיה ואת הדוגמא האישית לתחיה הלאומית, ואחרים יספקו את האמצעים, לא היתה ריאליזם מלכתחילה. הקשיים, האינטרסים והנטיות האישיות והאנושיות היו חזקים מהתפיסה האידיאולוגית, והביאו לבסוף לנטישתה.¹¹² לדעת שלמון, נטישת הקו הרדיקלי שאפיין את הביל"ויים בתחילה, ונכונותם להתאים את שאיפותיהם להלכי הרוח השמרניים שרווחו ביישוב היהודי, גרמו להגירת אלה שסירבו להתפשר, בנייהם אף שניים מתכרי הנהגה.¹¹³

את סוד המיתוס שדבק בביל"ויים מסביר שלמון באיכות האישית של אנשי ביל"ו, אנשים כמו חיסין ומינץ, מנשה מאירוביץ ודוד יודלביץ, שנטלו חלק בהנהגת היישוב החדש. לדעתו, דווקא אלה מן הביל"ויים שהתפוררו בארץ

111. שם, עמ' 170, 173–174.

112. שם, עמ' 177.

113. שם, עמ' 172.

והתיישבו בעיר נטלו תפקידי הנהגה ביישוב החדש, יותר מן ה"מתאכרים" בגדרה ובראשון-לציון, שהוציאו עצמם מכלל האוונגארד. אנשים אלה ושיעור קומתם הם ששיקעו בתודעה הציבורית את פועלה של ביל"ו. כך היתה ביל"ו לסמלה של העליה הראשונה, והונצחה על-ידי העליות החלוציות שבאו לארץ-ישראל אחריה. הדורות המאוחרים מצאו בביל"ו חלוציות, מסירות נפש, תודעה לאומית מתקדמת. הם ראו בה מניחת היסודות ליישוב החדש בארץ, והוגת רעיון התיישבות הפועלית שיתופית. הביל"ויים תרמו לטיפוח מיתוס זה, אף שבעיני בני דורם נחשבו למהפכנים, ניהיליסטים עצלים הראויים לרחמים.¹¹⁴ בני העליה השניה, אשר ראו בביל"ויים את מבשריהם, הפכו את ביל"ו למיתוס, שמאוחר יותר אומץ גם על-ידי אנשי העליות האחרות, ולבסוף גם על-ידי ההיסטוריונים.¹¹⁵

ד. סיכום

בחינת גישותיהם של שלושה חוקרים אשר ישבו על אותה מדוכה והשתמשו באותם כלים היסטוריים, מובילה אל המסקנה שנקודות מוצא שונות והערכות שונות הן שמכריעות בסופו של דבר את הכף, ומוליכות למסקנות שונות. בעוד שנאמן מעלה על נס את הצלחתה של ביל"ו כרעיון, כתנועה וכגוף מתנחל, רואה לסקוב את ביל"ו כהצלחה, אך הצלחה מוגבלת – ביל"ו כתנועה נכשלה, אולם כגוף מתנחל הצליחה, והצלחה זו עשתה אותה סמל לדורות הבאים. לעומתה מגמד שלמון לחלוטין את דמותה של ביל"ו, אין הוא רואה בה רעיון שהצליל ומעשה שנכשל, אלא תנועה שהאידיאולוגיה שלה לא עמדה במבחן המציאות. הכתרים שניתנו לה לא בדין ניתנו, ואילמלא קמו לה ממשכים בעליות שבאו אחריה, אשר ראו בה מופת וסמל, היתה הופכת לאפיזודה בהיסטוריה הציונית. סלעי המחלוקת העיקריים בין החוקרים נובעים לא מעובדות שונות אלא מגישות שונות ואף מנוגדות: המחלוקת סביב שאלת חשיבותה של לשכת קושטא, אותה מנסה נאמן לפאר ולרומם, תואמת את גישתו לפיה היתה תנועת ביל"ו, והלשכה שבראשה, מניחת היסודות של הציונות המדינית נוסח הרצל. לסקוב, המדגישה את פועלה של ביל"ו בהתיישבות, רואה את גדרה כהישגה היחיד, ממעטת את דמותה של לשכת ביל"ו בקושטא ורואה בה את האשמה העיקרית בכשלונה של ביל"ו כתנועה. שלמון, המינימליסט שבין השלושה, ממעט את דמותן של גדרה, של תנועת ביל"ו ושל לשכת קושטא כאחד, ורואה דווקא בראשון-לציון, המושבה שלא הוקמה על-ידי ביל"ו, את הישגה הניכר והבולט של העליה הראשונה.

114. ואף מביא סימוכין במקורות לעצלותם, ראה שם, עמ' 164–165.

115. שלמון אף מסתמך על דעתה של לסקוב בהקשר זה, ראה הביל"ויים, עמ' 140, הערה 87.

מבחינה מתודית נראית יותר שיטתה של לסקוב, הסוקרת שורה ארוכה של תעודות שנכתבו על-ידי הביל'ויים, בוחנת אותן לגופו של עניין, ומפרשת אותן מתוך ראייה בקורתית ובוחנת. לעומתה נראית שיטתו של נאמן סובייקטיבית, והיא נוטעת בקורא תחושה שהמסקנות אינן נובעות מהתעודות עצמן. לא אחת, לדעתי, נראה כי הוא משמיט עובדות מסוימות, מבליט אחרות המשרתות את גישתו ומוצא צידוקים מאולצים לעובדות שאינן עולות בקנה אחד עם השקפותיו. שלמון משתמש באותו חומר גלם ששימש את לסקוב, אולם האינטרפרטציה שלו שונה לחלוטין ודומה כי גישתו משקפת שיטה הבוחנת את פעליה של ביל'ו מנקודת הראות של ימינו יותר מאשר מנקודת הראות של זמנה.